

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Філологічний факультет
Катедра польської філології**

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної (магістерської) роботи
магістра
на тему «Польські фразеологізми з соматичним компонентом: структура,
семантика та функціонування»

Виконала: студентка II курсу
групи ФЛКм-21с
спеціальності 035.033
слов'янські мови та літератури
(переклад включно), перша – польська
Казмірук Дарина Ярославівна

Науковий керівник
доц. Лозинська Оксана Григорівна

Рецензент
доц. Филипець Ольга Зіновіївна

Я, Казмірук Дарина Ярославівна, підтверджую, що магістерську роботу на тему «Польські фразеологізми з соматичним компонентом: структура, семантика та функціонування» виконала самостійно, вказавши всю використану літературу в *Списку використаної літератури*. У тексті роботи немає фрагментів праць інших авторів без оформлених покликань.

(дата)

(власноруч підпис автора роботи)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ.....	11
1.1. Фразеологія як наукова дисципліна	11
1.1.1 Поняття «фразеологічна одиниця» та її ознаки.....	13
1.1.2 Структурні та семантичні особливості фразеологічних одиниць з соматичним компонентом.....	16
1.1.3 Функції фразеологічних одиниць з соматичним компонентом.....	18
1.2. Когнітивно-семантичний підхід до аналізу соматичних фразеологізмів..	19
1.3. Проблеми перекладу соматичних фразеологізмів.....	21
1.4. Інновації фразеологічних одиниць.....	22
1.5. Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ.....	27
2.1. Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом " <i>głowa</i> " в польській мові.....	27
2.1.1 Фразеологічні одиниці на позначення інтелекту та розумових процесів людини.....	29
2.1.2 Фразеологічні одиниці на позначення рис людини та її впливу на інших.....	32
2.1.3 Фразеологічні одиниці на позначення ролі, відповідальності та взаємовідносин у соціумі.....	34
2.1.4 Фразеологічні одиниці на позначення смерті чи загибелі, жертвності, покарання.....	36
2.2. Функціонування фразеологічних одиниць з соматичним компонентом " <i>głowa</i> " в польській мові.....	38
2.2.1. Скорочення.....	40
2.2.2. Розширення.....	42
2.2.3. Заміна компонентів.....	59

2.2.4. Фразеологічна контамінація.....	63
2.3. Висновки до Розділу 2.....	65
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
РЕЗЮМЕ.....	78
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність дослідження Мова здавна була для людини не лише засобом спілкування, а й способом пізнати та впорядкувати світ. Спостерігаючи за довкіллям, людина часто переносила на нього власний досвід, свої почуття й уявлення. Недарма Шарль Баллі зауважував, що людина прагне «одухотворити те, що її оточує» і наділити речі навколо рисами, притаманними людській природі¹. Саме тому частини тіла стали одним із найдавніших і найпродуктивніших джерел створення стійких висловів у різних мовах.

Фразеологізми, у яких зафіксовані ці уявлення, це своєрідні культурні знаки. У них відбивається те, як певна спільнота бачить світ, які цінності поділяє, що вважає важливим або смішним, дивним чи зрозумілим. Через фразеологію передається не лише лексичне значення, а й багатотомовий досвід, емоції, стереотипи та культурні моделі поведінки. Саме тому дослідники наголошують, що фразеологізми є «дзеркалом», у якому народ упізнає власну ментальність і спосіб мислення. Особливо яскраво це видно у групі соматичних фразеологізмів, тобто тих сталих виразів, що містять назви частин людського тіла. У польській та українській лінгвістиці цю сферу ґрунтовно вивчала А. Кравчик-Тирпа², яка описала функціонування соматичних фразеологізмів у польських говорах, І. Скрипник присвятила свою працю вивченню соматичних фразеологізмів із значенням інтерперсональних відносин з точки зору їхньої форми, змісту й особливостей функціонування в англійських художніх текстах³, В. Ужченко комплексно описав семантику й структуру української фразеології, розкриваючи особливості її формування, етимології, функціонування та динаміки, приділяючи значну увагу інноваційним процесам⁴, Д. Бутлер досліджувала розвиток польських слів, систематизуючи типи семантичних змін і аналізуючи тисячі лексем і демонструвала, як їхні значення еволюціонували в межах мовної системи та впливали на розвиток

¹ Баллі Ш. *Traité de stylistique française*. – Heidelberg : C. Winter, 1909

² Krawczyk-Turpa A. *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich*. – Wrocław, 1987

³ Скрипник І. Ю. Соматичні фразеологічні одиниці із значенням інтерперсональних відносин: структурно-семантичні та функціональні характеристики: дис. канд. філол. наук. – Львів, 2009

⁴ Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. *Фразеологія сучасної української мови : посібник*. – Луганськ, 2005

семантики польської мови⁵, Д. Філяр⁶ присвятила свої праці аналізу мовного образу контакту людини зі світом, простежуючи використання назв частин тіла як у мовній традиції, так і в поетичних текстах. О. Селіванова досліджувала українські фразеологізми з погляду того, як вони формуються в мисленні людини (психокогнітивний аспект) і як вони відображають культуру, традиції та світогляд народу (етнокультурний аспект)⁷. Інтенсивними є зіставні дослідження соматичної фразеології декількох мов, до прикладу, Е. Міхов досліджував соматичні фразеологізми з компонентом *krew*, показуючи їхню семантичну насиченість, пов'язану з емоціями, характером і традиційними уявленнями про частини тіла⁸, І. Патен⁹ досліджувала лінгвокультурологічні засади зіставлення ФО слов'янських та германських мов у контексті взаємозв'язку мови і культури, Д. Мицан зосереджує увагу на фразеологізмах з компонентом *ребро* в українській і польській мовах¹⁰, А. Лібзда аналізувала мовну картину світу на матеріалі німецьких і польських соматичних виразів з компонентом *Hand / ręka*¹¹, Д. Філяр і А. Глаз простежили мовний образ руки в польській та англійській мовах¹² та ін.

Однак, попри значний інтерес дослідників до фразеології сучасних слов'янських мов, потреба системного аналізу фразеологічних одиниць (далі ФО) із соматичним компонентом "*głowa*" у польській мові залишається невичерпаною. Лексема "*głowa*" позначає частину тіла, що розташовується над усіма іншими, відповідно належить до найбільш продуктивних соматизмів. Уже сама її позиція в анатомічній структурі людини, як зазначала Д.Філяр,

⁵ Buttler D. *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. – Warszawa, 1978.

⁶ Filar D. *Językowy obraz kontaktu człowieka ze światem we współczesnej polszczyźnie (rękopis)*. – 2009.

⁷ Селіванова О. О. *Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)* : – Черкаси : Брама, 2004.

⁸ Michow E. *Polskie i bułgarskie frazeologizmy somatyczne zawierające komponent krew*. – „Kieleckie Studia Filologiczne”, 1992.

⁹ Патен І. М. *Лінгвокультурологічні засади зіставлення фразеологічного складу української, російської, польської та англійської мов: Рідне слово в етнокультурному вимірі*. – 2016.

¹⁰ Мицан Д. М. *Фразеологізми з компонентом ребро у польській та українській мовах*. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 48.

¹¹ Lidzba A. *Językowy obraz świata na przykładzie niemieckich i polskich związków frazeologicznych z komponentem Hand/ręka*. *Linguistische Treffen in Wrocław*. №19. – 2021.

¹² Filar D., Glaz A. *Obraz ręki w języku polskim i angielskim. Językowa kategoryzacja świata*. – 1996.

зумовлює сприйняття голови як центрального та домінуючого елемента людської постаті¹³.

Вирази з цим компонентом беруть участь у описі розумових здібностей, поведінки, психічних станів, міжособистісних взаємодій, що робить їх важливим показником національної мовної картини світу. Унаслідок цього постає потреба глибшого вивчення їхньої семантики, структури та функцій, адже саме такі одиниці відображають спосіб, у який носії мови осмислюють людину, її характер і внутрішні стани.

Отже, метою цієї роботи є встановлення семантичних, структурних та функціональних особливостей ФО з соматичним компонентом у польській мові.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких завдань:

1. Визначити зміст поняття “фразеологізм”, виявивши основні ознаки ФО як об’єкта широкого та вузького розуміння фразеології;
2. З’ясувати поняття «фразеологічна норма» та «фразеологічна інновація»;
3. Розглянути проблеми перекладу польських фразеологізмів із соматичним компонентом;
4. Проаналізувати класифікації фразеологічних інновацій, які описані в польській та українській літературі, виробити класифікацію на потреби дослідження функціонування ФО;
5. Опрацювавши словники, виділити ФО з компонентом "*głowa*", розкрити їх значення та погрупувати;
6. На основі контекстів погрупувати фактичний матеріал за типами інновацій та описати функціонування ФО у польській мові;
7. Узагальнити результати аналізу, визначивши структурно-семантичні та функціональні закономірності вживання соматичних фразеологізмів у польській мові, а також тенденції їхнього розвитку.

Об’єктом дослідження є ФО з компонентом "*głowa*" у польській мові.

¹³ Filar D. Językowy obraz kontaktu człowieka ze światem we współczesnej polszczyźnie nazwy somatyczne w językowej konwencji. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, 1999.

Предметом дослідження є структурно-семантичні особливості та функціонування польських фразеологізмів з соматичним компонентом "głowa" .

Метод дослідження. При дослідженні ФО з компонентом "głowa" у польській мові використано такі методи: описовий, корпусний та кількісний. Описовий метод дозволив охарактеризувати та систематизувати мовні одиниці, корпусний - простежити їхнє функціонування у текстових корпусах та виявити інновації, а кількісний аналіз застосовано для підрахунку відсотків інновацій у структурі фразеологічних одиниць.

Матеріалом для дослідження є 143 польських ФО з соматичним компонентом "głowa", а також 115 модифікованих ФО, отриманих з 48 нормативних одиниць. Джерельну базу становить «Національний корпус польської мови» («Korpus Narodowy Języka Polskiego») (Далі НКJP)¹⁴ [<http://nkjp.pl/poliqarp/>].

Для того, щоб з'ясувати структуру та значення нормативних фразеологізмів, від яких були утворені інновації, ми використали такі польські фразеологічні та загальномовні словники: «Фразеологічний словник» («Słownik frazeologiczny») А. Кубяк-Сокол¹⁵, «Великий словник польської мови» («WSJP PAN») (Далі WSJP)¹⁶, «Словник польської мови ПВН» («Słownik języka polskiego PWN»)(<https://sjp.pwn.pl/>)¹⁷.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання проаналізованого фразеологічного матеріалу в освітньому процесі, зокрема, під час проведення занять з польської мови як іноземної, а також у процесі розробки та викладання спецкурсів з польської фразеології, стилістики й лінгводидактики. Отримані результати можуть бути застосовані при укладанні тематичних словників, реєстрів новітньої лексики та фразеологізмів, а також у практиці перекладу.

Теоретичне значення роботи полягає в можливості застосування його результатів у подальших наукових дослідженнях, присвячених динамічним

¹⁴ Narodowy Korpus Języka Polskiego. Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.). 2012. Wydawnictwo PWN.

¹⁵ A.Kubiak- Sokół. Słownik frazeologiczny. – Warszawa,2008.

¹⁶ Wielki słownik języka polskiego PAN/ Pod red. P. Źmigrodzkiego.

¹⁷ Słownik języka polskiego PWN // <https://sjp.pwn.pl/>

процесам у сучасній польській фразеології. Зібраний матеріал і проведені узагальнення можуть бути корисними для виявлення фразеологічних інновацій у засобах масової інформації та інших типах текстів, а також для дослідження функціональних зв'язків фразеології з прагматичними аспектами та нормами сучасної польської мови.

Наукова новизна дослідження полягає у застосуванні когнітивно-семантичного підходу до комплексного аналізу ФО з соматичним компонентом "*głowa*" на матеріалі текстів Національного корпусу польської мови (НКJP), що дозволило системно охарактеризувати структурні та семантичні особливості таких одиниць, а також прослідкувати їх функціональне навантаження в різних текстах. У роботі детально проаналізовано інновації фразеологізмів з компонентом "*głowa*", що включають скорочення, розширення, заміну компонентів і фразеологічну контамінацію. Виявлено, як ці зміни відбуваються під впливом прагматичних та культурних аспектів. Дослідження виявило закономірності функціонування фразеологізмів із соматичним компонентом "*głowa*", підкреслило їх роль як семантичного ядра та показало, яким чином ці одиниці взаємодіють із комунікативними потребами сучасної польської мови, що сприяє поглибленому розумінню когнітивно-семантичної структури сучасних ФО.

Обсяг і структура роботи. Магістерська робота загальним обсягом 86 сторінок, з них - 69 сторінок основного тексту, складається зі Вступу, двох розділів, поділених на підрозділи, Висновків, Списку використаної літератури, що налічує 56 позицій, Списку використаних джерел, що налічує 3 позиції, Резюме польською мовою та Додатків – реєстру усіх проаналізованих ФО із соматичним компонентом "*głowa*", поданих разом із їхньою семантикою перекладеною українською мовою. На початку роботи розміщено її Зміст. У вступі обґрунтовується вибір теми, розкривається актуальність, наукова новизна і практична цінність роботи, формулюються мета та завдання дослідження, зазначений метод дослідження, що використовуються в роботі, вказуються джерела фактичного матеріалу. У першому розділі коротко

розглянуто найважливіші питання, а саме: фразеологія як наукова дисципліна, поняття «фразеологічна одиниця», функції фразеологічних інновацій та ФО з соматичним компонентом. У другому розділі проаналізовано семантику та функціонування ФО з соматичним компонентом.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

1.1. Фразеологія як наукова дисципліна

Термін «phraseologie» (від грец. *phrasis*, рід.п. *phraseos* - вираз і *logos* - слово, вчення) був використаний швейцарським лінгвістом Шарлем Баллі. Саме він вперше визначив фразеологію як самостійний розділ лексикології.

Сучасний лінгвістичний словник термін «фразеологія» трактує як: 1) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови у його сучасному стані та історичному розвитку; 2) сукупність фразеологізмів даної мови¹⁸.

В. Ужченко у своїй праці зазначає, що термін «фразеологія» в сучасній українській мові вживається щонайменше в чотирьох значеннях: 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови; 2) сукупність фразеологізмів у мові; 3) характерні засоби вираження думки, притаманні певній соціальній групі, якомусь автору, діалекту тощо; 4) пишномовний нещирий вислів, позбавлений внутрішнього змісту, або такий, що прикриває брехливі твердження¹⁹.

Л. Скрипник вказує на те, що «фразеологія» це учення про звороти мови і що цим терміном називають прийоми словесного вираження, характерні для Об'єктом фразеології як мовознавчої дисципліни є сукупність усіх фразеологізмів мови. Фразеологія, як наука, має перед собою перед собою ряд завдань: 1) аналіз структури фразеологічних одиниць (компоненти, граматичні особливості та синтаксичні взаємозв'язки); 2) дослідження взаємодії ФО з іншими лінгвістичними одиницями: словами, словосполученнями та реченнями²⁰.

На основі праць багатьох мовознавців у науці сформувалося два підходи до розуміння фразеології: «широке» та «вузьке».

Прихильники широкого розуміння зараховують до фразеологічних одиниць всі константні (сталі) утворення, які утримуються в пам'яті: від ідіом, семантично

¹⁸ Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. – Вінниця : Твори, 2020. – С.855

¹⁹ Ужченко В.Д., Ужченко Д.В., Фразеологія сучасної української мови: посібник. – Луганськ, 2005. – С. 6

²⁰ Скрипник Л.Г., Фразеологія української мови : монографія. Київ:Наук.думка,1973. – С. 5-8

еквівалентних слову, до прислів'їв і крилатих слів, що є вираженнями предикативної інформації. До прикладу, Л. Скрипник зараховує: прислів'я, приказки, лексичні ідіоми, традиційні формули вітань, усталені формули припрошування, запрошування до столу, формули побажань, віншувань, формули прокльонів, формули узвичаєних відповідей на певні питання, прохання, формули дражніння, каламбурні сполуки, крилаті вислови, складені терміни²¹. Прихильники вузького розуміння зараховують до фразеологічних одиниць ті одиниці, які наділені ескпресивністю і мають певне емоційне забарвлення. Це є ідіоми, порівняльні звороти, фразеологічні порівняння. При цьому не зараховуючи до фразеологічних одиниць крилатих висловів, складених термінів, приказок, прислів'їв, тавтологічних сполучень, перифраз, складених сполучників, складених прийменників. Тут ми можемо пригадати Л. Авксентьєва. На його думку, речення, на зразок прислів'їв, приказок, крилатих висловів, цитат, штампів, що також є стійкими зворотами, не можуть бути об'єктом вивчення фразеології, тому що за своєю будовою становлять закінчені судження і є самостійними комунікативними одиницями²².

Широко розуміє фразеологію як сукупність мовних одиниць С. Скорупка. Фразеологізмами вважає саме стійкі словосполучення, усталені порівняння, словосполучення з лексично зв'язаним значенням, вільні словосполучення, прислів'я та приказки, сентенції, максими, афоризми²³. В. Ужченко до фразеології у вузькому розумінні відносить: 1) метафоризовані сполуки різної структури й походження, наприклад *сушити голову*; 2) метафоризовані професійні словосполучення, наприклад *скласти зброю*; 3) компаративні фразеологізми, наприклад *як корова язиком злизала*; 4) допустові фразеологічні одиниці, найчастіше структурно оформлені за допомогою допустового сполучника *хоч* та дієслова наказового способу, наприклад *хоч водою розливай*; 5) сполучення повнозначного слова зі службовим, наприклад *на кістках*; 6)

²¹ Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К. : Наукова думка, 1973. –С. 24-72

²² Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків, 1983. – С. 41

²³ Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: W 2 t. – Warszawa, 1974. –S.6-8

метафоризовані крилаті вирази різного походження, наприклад *справна цифра*²⁴.

Отже, розглянувши пояснення терміну «фразеологія», стає очевидним, що не має єдиного чіткого визначення. Таким чином, ми можемо стверджувати, що «фразеологія» - це наука, яка зосереджується на вивченні фразеологічної системи мови, а саме на фразеологічному значенні, вживанні і походженні фразеологізмів. Також варто зазначити, що у цій роботі керуємося «широким» розумінням фразеології, адже воно дозволяє найповніше охопити різноманіття стійких мовних структур і простежити їхню семантичну, структурну та функціональну специфіку в сучасній мовній системі.

1.1.1. Поняття «фразеологічна одиниця» та її ознаки

Об'єктом фразеології як науки є фразеологічна одиниця. В українському мовознавстві існують різні трактування ФО, до прикладу Словник лінгвістичних термінів подає таке визначення: «фразеологічна одиниця (фразеологізм) - лексико-граматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка у своєму складі й структурі, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові»²⁵.

Л. Скрипник трактує ФО як лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка має цілісне значення та відтворюється у мові автоматично²⁶. В.Ужченко у своїй праці подає, що «фразеологізм» - відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення²⁷.

²⁴ Ужченко В.Д., Ужченко Д.В., Фразеологія сучасної української мови: посібник.-Луганськ, 2005. – С.23-24

²⁵ Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – Київ. : Вища школа, 1985. – С. 324

²⁶ Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови :монографія.-Київ:Наук.думка,1973. – С. 9-12

²⁷ Ужченко В.Д., Ужченко Д.В., Фразеологія сучасної української мови: посібник. – Луганськ, 2005. – С.6

С. Скорупка фразеологізмами вважає стійкі словосполучення, усталені порівняння, словосполучення з лексично зв'язаним значенням, вільні словосполучення, прислів'я та приказки, сентенції, максими, афоризми²⁸.

Фразеологізми виникають на базі одиниць взаємозв'язаних рівнів: лексичного, морфологічного, семантичного, синтаксичного.

ФО притаманні ознаки, які дають нам можливість відрізнити фразеологізми від інших лінгвістичних одиниць.

У процесі дослідження фразеології мовознавці визначали різні ознаки: семантична цілісність, відтворюваність, метафоричність, наявність не менше двох повнозначних слів, стійкість. Згадані критерії сформовані на основі поглядів учених, таких як Ш. Баллі, Л. Скрипник, В. Ужченко, С. Спорупки і тд.

В. Ужченко пояснює розуміння деяких, як він вважає, основних ознак. До прикладу подає, що цілісність семантики формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення прототипу, мотивуючого фрагменту дійсності. Цілісність семантики фразеологізмів виявляється у приблизній ідентифікації їх словом, у здатності їх виступати окремим членом речення, у відтворюваності в мовленні та стабільності компонентного складу й структури.

Фразеологічна відтворюваність зворотів у мовленні пояснюється тим, що вони вже є в мові (одночасно і в свідомості, і в пам'яті), тобто існують як готові блоки, з яких конструємо речення та які використовуємо для образної вторинної номінації реалій, найчастіше ситуацій.

Фразеологічні звороти не створюються, а відтворюються як готові цілісні одиниці з певним значенням, компонентним складом і структурою.

Відносна постійність компонентного складу та структури виявляється як діалектична єдність інваріантного та варіантного. Це означає, що в фразеологічних одиницях існує певна стабільність у компонентному складі та структурі, але в той же час вони можуть мати варіанти, які залежать від конкретного контексту, комунікативної ситуації або інших факторів. Ця

²⁸ Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: W 2 t. – Warszawa, 1974.

діалектична єдність означає, що у фразеології існує рівновага між стійкістю та зміною, що відображається у співіснуванні інваріантних і варіантних елементів. Фразеологізми відтворюються в обмеженому, а саме й тому постійному складі слів-компонентів.

Експресивність пояснюється як передавання через почуття ставлення до фактів навколишньої дійсності, підсилення логічного та емоційного змісту висловленого, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Експресивність базується насамперед на образності²⁹.

Л. Скрипник³⁰ зазначає, що є ряд подібних ознак, що зближують слова і фразеологічні одиниці: будучи складним цілим, відтворюються як готові значеннєві одиниці і відзначаються стійкістю складу і структури.

Зовнішньою ознакою, яка вирізняє ці лінгвістичні одиниці, є цілооформленність слова і нарізнооформленність фразеологізму.

Отже, ФО є предметом дослідження фразеології й характеризується низкою властивостей, що забезпечують її відмінність від інших лінгвістичних одиниць.

На підставі аналізу різних підходів можна виокремити ключові ознаки: семантичну цілісність, відтворюваність у мовленні та наявність щонайменше двох повнозначних слів. Семантична цілісність формується через переосмислення прототипу вільного словосполучення, що дозволяє фразеологізму виступати як самостійний член речення. Відтворюваність забезпечує їхнє існування в мові як готових блоків для конструювання висловлювань, а стабільність компонентного складу та структури проявляється у поєднанні інваріантного і варіантного, що дозволяє варіювати форму залежно від комунікативного контексту. Експресивність фразеологізмів зумовлена образністю та здатністю передавати ставлення до реалій. Таким чином, хоча погляди мовознавців щодо ознак фразеологічних одиниць різняться, їхній аналіз дає змогу виокремити базові критерії, що визначають природу та функціонування фразеологізмів у мові.

²⁹Ужченко В.Д., Ужченко Д.В., Фразеологія сучасної української мови: посібник.-Луганськ, 2005. – С.17-19

³⁰ Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови :монографія.-Київ:Наук.думка,1973. – С.10

1.1.2. Структурні та семантичні особливості фразеологічних одиниць з соматичним компонентом

Терміни «соматизм», «соматичний» мають різні тлумачення. Згідно широкому тлумаченню, соматизми, соматичний (від грецького *soma, somatos* - тіло), - це засоби позначення явищ, що відносяться до сфери тілесності. У вузькому розумінні, соматизм - це будь-яка значуща ознака, положення або рух особи і всього тіла людини, тобто термін, що охоплює всі форми однієї з невербальних мов - соматичної мови, яка включає жести, міміку, пози, вирази осіб і різноманітні симптоми душевних рухів і станів³¹.

Наразі ми спостерігаємо активне вивчення соматичних фразеологізмів, що стає об'єктом дослідження багатьох мовознавців, таких як, Л.Водяної, Є. Чаєнкової, Н. Петруляк, І. Черевко, О. Селіванової та інших. Л. Водяна у своїй праці зазначає, що соматичні фразеологізми є одним із найдавніших ярусів мовної композиції, котрі несуть у собі символічне навантаження та виділяє чотири ключові компоненти: *"око"*, *"серце"*, *"голова"* та *"рука"*. На думку дослідниці, символіка частин тіла є основою формування фразеологізмів, а найбільш продуктивними виявляються *"рука"* та *"око"*³².

О. Селіванова вказувала, в своєму напрацюванні, на функційні властивості соматизмів. За її спостереженнями, у свідомості українського етносу лексема *"голова"* відображає фізіологічні та розумові процеси, психічні та емоційні стани людини, її поведінку та інтелектуальні здібності. *"Око"* відповідно є символом зорового сприйняття, знань, спостережливості, кмітливості. *"Вуха"* позначає слухове сприйняття, *"ніс"* асоціюється з інтуїтивними передбаченнями, властивістю гострої спостережливості³³.

Структурні особливості ФО з соматичним компонентом полягають у їхній неперервності та стійкості складу. Вони мають фіксовану форму, яка не

³¹ Мойсенко Л. Соматизми в українській, німецькій та польській мовах із компонентом найменування «частина тіла людини». Київські полоністичні студії. – Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015. – С.411-415

³² Водяна Л. В. Символічне значення соматизмів у фразеологізмах латинської, німецької та української мов. – Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки». (1). 2022. – С. 108–113.

³³ Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспект). – Черкаси: Брама, 2004. – С. 86.

піддається синтаксичним або морфологічним змінам. Компоненти ФО, пов'язані з частинами тіла або фізичними характеристиками людини, можуть бути розташовані у різних позиціях у складі фразеологізму, але їхня основна структура залишається незмінною.

О. Чаєнкова виявила, що граматична та синтаксична структура соматизмів у різних мовах насправді рідко збігається, але їх об'єднує подібне розуміння соціальних і культурних явищ, поведінкових норм та символічного значення тіла³⁴.

Семантичні особливості ФО з соматичним компонентом відображаються у їхньому значенні та функціональному призначенні. Ці вирази часто відображають або асоціюються з фізичними аспектами людського тіла або з їхніми характеристиками. Вони можуть мати пряме або метафоричне значення, відображаючи емоційні стани, стосунки або ситуації, пов'язані з тілесними процесами. Такі вирази є важливими засобами вираження та сприйняття мовленнєвого виразу, які допомагають створювати образність та емоційну виразність у мовленні.

Здатність соматизмів утворювати фразеологізми в значній мірі залежить від древнього усвідомлення людиною необхідності частин тіла для життя і участі їх в трудових операціях.

Соматичні ФО виступають важливою складовою мовної системи. Їхнє виникнення базується на, так званому, тілесному досвіді людини та історично зумовлених уявленнях про функції частин тіла, що відображає взаємозв'язок фізичного, когнітивного та соціокультурного аспектів мовлення. Ці ФО символічно позначають фізичні, психічні та емоційні стани людини, передаючи соціальні норми та культурні цінності. Таким чином, дослідження цих одиниць дозволяє ще глибше зрозуміти мовну природу комунікації.

³⁴ Чаєнкова О. Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом голова. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. – Київ: Гельветика, 2020. Т. 31 (70). No 2. Ч. 3. – С. 141–146

1.1.3. Функції фразеологічних одиниць з соматичним компонентом

Функції фразеологічних одиниць з соматичним компонентом в мовленні є невід'ємною частиною мовної культури і виконують різноманітні завдання. Першою з основних функцій, яку виокремлював в своїй праці О. Весоловський, є експресивна та емоційна, яка полягає в тому, щоб виразно передати емоційний стан або фізичні відчуття людини³⁵. Наприклад, вираз *на нервах* вказує на стан нервового напруження або дратування, підкреслюючи його інтенсивність.

Крім того, фразеологічні вирази з соматичним компонентом одночасно забезпечують образність і конкретність висловлювань, роблячи їх більш наочними та живими. Також такі ФО несуть у собі культурну специфіку, відображаючи особливості менталітету та традицій народу. Цю думку розділяє і К. Бортун. За її дослідженнями фразеологізми відображають національну специфіку мови, історичний досвід, трудову діяльність, побут і культурні традиції³⁶. Використання цих одиниць створює метафоричний ефект, що розширює і поглиблює сприйняття сенсу вислову. Варто зазначити, що також проявляють ідіоматичність, оскільки є типовими виразами мовлення та потребують особливого розуміння. Як зазначав, раніше згаданий, О. Весоловський, деякі фразеологізми можуть мати специфічний національний колорит, відображаючи особливості менталітету та культурного середовища, а також сприяють формуванню мовного стилю, надаючи висловлюванням певну індивідуальність і характер.

Отже, можна виділити кілька ключових моментів. По-перше, ФО з соматичним компонентом виконують експресивну та емоційну функцію, забезпечуючи точне відтворення емоційного стану або фізичних відчуттів мовця, що підкреслює інтенсивність переживань. По-друге, такі фразеологізми сприяють підвищенню образності та конкретності висловлювань, роблячи мову більш

³⁵ Весоловський О. Функціонування фразеологізмів з соматичним компонентом у німецькій мові: Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Філологія. – 2023. – Вип. 4(9). – С. 6–7.

³⁶ Бортун К. Лексико-семантичні групи соматизмів у структурі фразеології : Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Філологія. – 2024. – Вип. 4(14).

наочною та виразною. По-третє, вони відображають культурну та історичну специфіку менталітету народу, включаючи традиції, побут і трудову діяльність, що формує національний колорит мови. По-четверте, усталене вживання цих одиниць надає мовленню стилістичної індивідуальності та характеру. Усі зазначені функції взаємодіють, забезпечуючи ефективне передавання смислу, почуттів і ставлень мовця, що підкреслює роль фразеологізмів як важливого засобу мовної культури.

1.2. Когнітивно-семантичний підхід до аналізу соматичних фразеологізмів

Замість класичної системно-структурної парадигми, де мова розглядалася як строго організована система з чіткими межами між синхронією та діахронією, мовою та мовленням, звуком і фонемою, морфом і морфемою, словом і лексемою, значенням і смислом, висловленням і реченням, сьогодні широку популярність здобула саме когнітивна лінгвістика³⁷. В цьому розумінні мова сприймається не як самостійну систему, а як явище, котре безпосередньо пов'язане з людиною, без якої мова відповідно не могла б існувати. За словами А. Білецького, «основними функціями мовної системи є комунікативна функція, яка забезпечує обмін інформацією між людьми, та когнітивна функція, що дозволяє пізнавати світ за допомогою мовних знаків»³⁸.

Предмет когнітивної лінгвістики - це вивчення ролі мови у пізнавальних процесах та категоризації явищ і об'єктів, тобто у формуванні концептів. Концепти, як основні одиниці когнітивного підходу, відображають культурно-специфічне сприйняття світу та часто несуть етнічні маркери знання. Загалом концепт можна визначити як певну оперативну одиницю пам'яті чи мови мозку та загалом всієї картини світу.

³⁷ Жарікова Ю. В. Когнітивна діяльність людини у фразеології румейської, новогрецької та української мов: Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2015. – Випуск V. – С.69

³⁸ Білецький, А. Про мову і мовознавство : навч. посібник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів. – Київ: АртЕк, 1996. – С. 180.

Фразеологізми, зокрема соматичні, у когнітивному підході сприймаються як одиниці вторинного смислу, які вербалізують концепти і відображають когнітивні процеси. В. Ужченко зазначає, що ФО можна аналізувати через їхній стрижневий компонент, фразеосполучуваність та концептуальне значення, де активуються диференційні й імпліцитні смисли³⁹.

Виокремлюють кілька груп фразеологізмів, які репрезентують різні психічні процеси: ті, що позначають відчуття, процеси сприйняття, уяву, пам'ять, мислення та мовлення. Мовна свідомість у цьому контексті розглядається як ключовий механізм, через який реалізується семантика фразеологічних одиниць. П. Селігей⁴⁰ відзначає, що мовна свідомість «формує систему знань, переконань, оцінок та почуттів, що дозволяє людині осмислювати мову та досвід у культурному контексті». Знову ж таки підтверджуючи, що вивчення ФО з соматичним компонентом допомагає усвідомити, що мова не просто описує саме тіло, а відображає через нього мислення й певні емоції людини. Наприклад, компоненти *кров*, *кістка* чи *голова* стають центрами концептів «розум» і «почуття», які формують нашу картину світу. Цей наш досвід підтверджує ідею, яку хотів передати П. Селігей про взаємозв'язок між мовою, мисленням та емоційним сприйняттям культури.

Соматичні фразеологізми у різних мовах насправді демонструють високий ступінь схожості, що свідчить про наявність спільних когнітивних стереотипів. Негативні оцінки людських здібностей у таких ФО часто переважають, що пояснюється зацікавленістю людини у чужих помилках або обмеженнях

Отже, когнітивно-семантичний підхід до аналізу соматичних фразеологізмів дозволяє розглядати їх як концептуальні одиниці, де тілесні образи слугують своєрідним «мостом» між фізичним досвідом та когнітивними процесами людини, відображаючи як індивідуальний, так і культурний досвід.

³⁹ Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник. – Луганськ. Альма-матер, 2005.

⁴⁰ Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2012.

1.3. Проблеми перекладу соматичних фразеологізмів

Міжмовна адаптація ФО залишається однією з найскладніших проблем сучасного перекладознавства через їхню образність, семантичну цілісність, стійкість та культурну специфіку. Семантика таких одиниць, тобто цілісне значення вислову, яке часто не збігається зі значенням окремих компонентів, ускладнює передачу смислу іншою мовою, вимагаючи від перекладача врахування контексту та культурних особливостей.

Існує декілька способів перекладу фразеологізмів, які широко застосовуються у перекладознавчій практиці. До прикладу І. Корунець у своїй праці виділяє чотири способи: за допомогою повного або часткового еквівалента в мові перекладу чи за допомогою варіантних відповідників; переклад фраземи за допомогою одного слова, роблячи переклад стислим та влучним, не знайшовши еквівалента в мові перекладу за допомогою калькування чи вільного перекладу; використовуючи спосіб описового перекладу, розширивши структуру в мові перекладу⁴¹.

В нашій роботі ми використовуємо описовий метод, оскільки цей підхід дозволяє передати значення виразу повністю.

Особливу увагу привертає проблема «помилкових друзів перекладача» - випадки, коли буквальна подібність між вихідним та цільовим висловом вводить в оману і може призвести до спотворення сенсу. Наприклад, польський вираз *mieć głowę na karku* буквально означає «мати голову на шиї», але в переносному значенні його слід перекласти як «бути розумним, хитрим, вміти справлятися з труднощами» і відповідно буквальний переклад буде хибним. У таких випадках контекст відіграє визначальну роль, оскільки буде вказувати на те, в якому значенні вживається певна ФО.

Переклад соматичних фразеологізмів потребує не механічного добору відповідника, а багатокомпонентного підходу, що враховує семантичну цілісність ідіом, їхню образність, структурні характеристики та культурно-національну специфіку. Враховуючи те, що значення таких виразів часто не

⁴¹ Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2017.

впливає зі значень окремих слів і нерозривно пов'язане зі стереотипами етносвідомості, перекладач має орієнтуватися не стільки на буквальну форму, скільки на відтворення внутрішнього образу й смислового навантаження ФО в контексті⁴².

Отже, переклад фразеологізмів, що містять соматичний компонент, є багатоаспектним процесом. Передача таких виразів іншою мовою передбачає аналіз їхнього смислу, функції та культурного підґрунтя. Застосування описового методу перекладу дозволяє відтворити зміст там, де точних відповідників немає.

1.4. Інновації фразеологічних одиниць

Інновація - це будь-який новий елемент, що з'являється в мові⁴³. Таке розуміння цього поняття здається очевидним лише на перший погляд. Питання інновації значно ускладнюється, коли полем спостереження стає власне фразеологія. Багато дослідників у своїх працях звертаються до поняття «фразеологічна інновація», яке у своїх працях вживав С. Бомба. На спосіб опису ФО впливала, перш за все, мовна норма, а також застосування цієї норми на практиці. Фразеологічна норма визначається С. Бомбою як «сукупність фразеологізмів, схвалених польською лінгвістичною спільнотою, та правил, що визначають спосіб реалізації їхньої ідентичності в текстах», тоді як фразеологічна інновація визначається як «будь-яке відхилення від фразеологічної норми»⁴⁴.

Гуменюк І. у своїй статті використовує термін «модифікація» і вказує на те, що під модифікацією фразеологізму розуміємо будь-які зміни його значення і (або) структури, які відхиляються від системного значення і форми фразеологізму, зафіксованої в словниках⁴⁵. У праці В. Дерев'янка згадується, що для

⁴² Купцова Т. А., Колієва І. А. Особливості перекладу англійських фразеологізмів. Актуальні питання гуманітарних наук. Дрогобич, 2023. Вип. 69. Том 2. – С. 127–132.

⁴³ Fliciński P., Innowacje frazeologiczne w świetle danych korpusowych.- Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza t. 18 (38), z. 2. – S.9

⁴⁴ Bąba S., Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny. – Poznań 1989.

⁴⁵ Гуменюк І.І. Модифікації фразеологічних одиниць, семантичні та стилістичні особливості їх уживання. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. – 2020.

позначення цього явища, у сучасній науковій літературі, використовуються різні терміни: фразеологічна трансформація, видозміни, перетворення, модифікації, дефразеологізація⁴⁶. У своїй праці ми використовуємо термін інновація ФО, проте у посібнику Я. Баран та М. Зизомря стверджується, що термін модифікація має перевагу, бо означає видозміну чогось, що характеризується появою в об'єкті нових ознак, властивостей і в однаковій мірі відповідає повній і частковій зміні фразеологізмів⁴⁷.

Основною причиною модифікацій ФО є потреба точніше передати їх значення та узгодити семантичний і емоційний зміст із конкретним контекстом. Зміни можуть торкатися як форми, так і значення фразеологізму, впливаючи на його семантичну насиченість. Фразеологічні інновації можуть виникати свідомо, з метою досягнення певного ефекту, наприклад, гумористичного або стилістичного, або несвідомо, внаслідок недостатнього знання структури, значення чи сполучуваності одиниці⁴⁸.

Ю. Дільна у своїй роботі описує класифікацію фразеологічних інновацій за С. Бомбою, виділяючи такі основні типи: фразеологічний новотвір (*innowacja uzupelniajaca*), що передбачає вибір ФО за межами норми; модифікацію (*innowacja modyfikujaca*), яка полягає в порушенні формальної структури нормативного ФО; фразеологічне розширення (*innowacja rozszerzajaca*), що характеризується розширенням меж лексичної сполучуваності ФО.

Крім того, С. Бомба деталізує модифікації, на які звертає увагу Ю. Дільна: скорочення лексичного складу (*innowacje skracajace*), розширення лексичного складу (*innowacje rozwijajace*), заміна компонентів (*innowacje wymieniajace*), контамінації (*kontaminacje frazeologiczne*) та регулюючі інновації (*innowacje*

⁴⁶ Дерев'янку В. Індивідуально-авторські фразеологічні новоутворення у ЗМІ (на матеріалі чеської мови). – Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 56. – Ч. 1. – С. 205.

⁴⁷ Баран Я., Зизомря М. Теоретичні основи фразеології : навчальний посібник. - Ужгород : Ужгородський державний університет, 1999.

⁴⁸ Кравчук А. Лексикологія і культура польської мови: У 2 т. Т. 2: Культура мови: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Фірма „ІНКОС”, 2011. – С. 396.

regulujące), які охоплюють зміни граматичних категорій, словотвірної будови або синтаксичної структури ФО⁴⁹.

Доцільно згадати ще про проблеми розмежування лексичних трансформацій і лексичних варіацій ФО, адже це становить важливий аспект сучасних фразеологічних студій, оскільки саме від чіткого визначення меж між цими явищами залежить коректність опису інноваційних процесів у фразеологічній системі мови. У науковій літературі доволі часто простежується тенденція до ототожнення цих двох типів змін, що призводить до методологічних неточностей та ускладнює аналіз оновлення фразеологічних структур.

У своїй праці В. Білоноженко зосереджує увагу на тому, що головна складність полягає у різній природі варіації та трансформації. Дослідник наголошує, що лексичні варіації виникають у межах внутрішнього розвитку мови, мають узуальний характер і не змінюють семантичної тотожності фразеологізму. Взаємозамінні компоненти в таких випадках пов'язані між собою системними відношеннями, передусім синонімією або тематичною спорідненістю. Це забезпечує збереження інваріантного значення й дозволяє розглядати варіації як органічний прояв мовної еволюції. На відміну від цього, лексичні трансформації є результатом свідомої авторської інтенції та виконують переважно стилістичну функцію. Вони спричиняють зрушення у семантичному або емоційно-експресивному плані ФО й нерідко супроводжуються актуалізацією її внутрішньої форми. Такі модифікації залежать не від мовної системи, а від контексту, у якому вони функціонують, що зближує їх із оказіональними інноваціями художнього мовлення. З огляду на це, автор підкреслює, що проблемність розмежування зумовлена саме нерозумінням різної мотивації та різних наслідків цих змін: варіація пов'язана з природним розвитком мови, тоді як трансформація є творчим прийомом, спрямованим на досягнення конкретного художнього ефекту. Такий підхід дає змогу уточнити

⁴⁹ Дільна Ю. М. Концепції фразеологічних інновацій у працях польських та східнослов'янських мовознавців: Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – № 40. – Ч. 2. – Львів, 2007. – С. 127–134.

механізми оновлення фразеологічного фонду та окреслити роль різних типів інновацій у формуванні сучасного фразеологічного узусу⁵⁰.

Отже, фразеологічні інновації демонструють динамічність мовної системи та її здатність адаптуватися до комунікативних потреб. Вони охоплюють як зміни структури, так і значення ФО, поєднуючи нормативні форми з творчим використанням мови. Аналіз класифікацій С. Бомби дозволяє виділити основні напрями таких змін, проте для практичної частини нашого дослідження доцільно зосередитися на чотирьох типах інновацій: розширенні, скороченні, заміні компонентів та фразеологічній контамінації. Такий підхід дозволить відстежити інновації ФО і показати, як зміни у їхній формі та значенні співвідносяться з нормою, забезпечуючи точність, виразність та стилістичну насиченість висловлювання.

1.5. Висновки до розділу 1

У першому розділі нашого дослідження розглянуто основні аспекти фразеології, яка є важливою галуззю мовознавства. Зокрема, визначено фразеологію як наукову дисципліну, яка досліджує стійкі фразеологічні звороти та їхню роль у вживанні. На підставі аналізу різних підходів вдалось виокремити кілька ключових ознак, які визначають ФО як особливий тип мовної структури. Насамперед це семантична цілісність, що проявляється у неподільності значення. Важливою рисою є також відтворюваність у мовленні, яка засвідчує стабільність уживання фразеологізмів у готовому вигляді. Крім того, типовою структурною характеристикою є наявність щонайменше двох повнозначних слів, що формують стійке словосполучення й забезпечують збереження усталеного значення. При цьому до ФО зараховуються всі константні утворення, що утримуються в пам'яті: від ідіом, семантично еквівалентних слову, до прислів'їв і крилатих висловів, які передають предикативну інформацію.

⁵⁰ Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К. : Наукова думка, 1989. – С.109-110.

Особлива увага приділяється ФО з соматичним компонентом. Соматизм - це мовна одиниця, яка у широкому розумінні позначає явища, пов'язані з тілесністю, а у вузькому - будь-яку значущу ознаку, рух або положення тіла людини, включно з жестами, мімікою, позицією, виразами обличчя та проявами душевних станів. Визначено, що ці вирази виконують різноманітні функції в мові, включаючи вираження емоцій, передачу ідеї чи характеристики, а також створення образних висловлювань. Вдалось також визначити, що сучасний етап розвитку фразеологічних досліджень є позначений переходом від класичної системно-структурної парадигми до когнітивно-семантичного підходу. Він розглядає мову як засіб пізнання світу та відображення людського досвіду. У цих межах ФО в складі з соматизмами інтерпретуються не лише як стійкі мовні одиниці, а як концептуальні структури, відображаючи тілесно зумовлене мислення. Через такі вирази, особливо з нашим компонентом "*głowa*", мова фіксує вже відомі для нас когнітивні процеси. Сюди зараховуємо мислення, пам'ять, прийняття рішень. Такий підхід дозволяє пояснити універсальність і водночас культурну специфіку фразеологізмів, що базуються на спільному для людства тілесному досвіді.

У межах дослідження важливим було також чітке окреслення співвідношення між поняттями фразеологічної норми та фразеологічної інновації. Фразеологічна норма розуміється як сукупність ФО, усталених у мовній практиці та правил їх вживання, схвалених мовною спільнотою. Вона визначає, які форми фразеологізмів вважаються правильними, стабільними та нормативними. Фразеологічна інновація, відповідно, будь-яке відхилення від цієї норми. Також визначено, що саме зараховуємо до фразеологічних інновацій: заміна компонентів, розширення або скорочення компонентного складу ФО та контамінацію.

Узагальнюючи результати, варто підкреслити, що фразеологія як окрема галузь мовознавства створює теоретичні засади для аналізу структурних, семантичних і функціональних характеристик соматичних ФО, що є ключовим для розуміння їхньої ролі в мовній та культурній картині світу.

РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

2.1. Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом "głowa" в польській мові

Фразеологізми з компонентом "głowa" відзначаються значною семантичною різноманітністю. До прикладу, А. Гадзало проаналізувала в своїй роботі фразеологізми з компонентом "голова" у польській, англійській та українській мовах, акцентуючи на їх когнітивному, емоційному та соціальному значенні. Авторка дійшла до висновку, що такий компонент символізує розум, кмітливість, емоційні стани, поведінкові прояви та масштаби дій⁵¹. ФО з цим соматизмом понентом можуть мати позитивну або негативну оцінність, відображати сумнів, розгубленість, переживання чи впевненість. Дослідження А. Гадзало показує, що польська мова вирізняється високою фразеотворчою активністю в цій сфері, тоді як англійська та українська мови передають подібні значення менш чисельно.

У нашому дослідженні спробуємо продовжити аналіз ФО з компонентом "głowa", простеживши функціонування та виділити інновації серед текстів.

Порівняльний аналіз матеріалу з WSJP та «Фразеологічного словника» А. Кубяк-Сокол дозволяє зауважити суттєві відмінності у фіксації фразеологізмів із компонентом "głowa". У WSJP було виділено 99 одиниць, тоді як у словнику Кубяк-Сокол - 118. При цьому 55 ФО зі словника Кубяк-Сокол відсутні у WSJP, а 29 ФО WSJP не мають відповідників у словнику Кубяк-Сокол. Це свідчить про різницю лексикографічних підходів, критеріїв включення та опису значення ФО.

⁵¹ Гадзало А. Національно-культурна специфіка фразеологізмів з компонентом «голова» в українській, польській та англійській мовах: збірник наукових праць Національний університет "Львівська політехніка", Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Кафедра прикладної лінгвістики. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 173–174.

Варто зауважити, що у словниках ФО *coś uderzyło do głowy komuś* має різні значення у словниках, що відображає відмінності в лексикографічному підході. У WSJP його значення акцентує тимчасовий психофізичний стан людини, порівняймо: «щось викликає у когось збудження, загалом жвавість та обмеження здатності до логічного мислення», під впливом певних чинників вона втрачає раціональність, стає емоційнішою та менш стриманою у власних реакціях. Натомість у словнику А. Кубяк-Сокол подається вже інше значення - «хтось став зарозумілим, надто самовпевненим». У цьому випадку йдеться вже не про тимчасову емоційну зміну, а про поведінкову характеристику, яка сприймається оточенням негативно, адже людина починає перебільшувати власну важливість та демонструвати зверхність.

На підставі аналізу матеріалу з WSJP і словника А. Кубяк-Сокол можна виділити такі основні групи ФО:

1. ФО на позначення інтелекту та розумових процесів людини
2. ФО на позначення людини та її впливу на інших
3. ФО на позначення ролі, відповідальності та взаємовідносин у соціумі
4. ФО на позначення смерті, загибелі, покарання.

Аналіз фразеологізмів із компонентом "*głowa*" показує, що цей елемент у більшості випадків є семантично ключовим. У ФО, що позначають розумові процеси, голова передає когнітивні характеристики особи, у ФО соціального спрямування символізує авторитет і вплив на інших, а в одиницях, пов'язаних із покаранням чи загибеллю, набуває метонімічного значення як об'єкт дії. Таким чином, компонент голова не лише формує структуру ФО, а й виступає носієм різних когнітивних, соціальних та емоційних значень, що відображають багатоплановість цього образу в мові.

2.1.1. Фразеологічні одиниці на позначення інтелекту та розумових процесів людини

ФО, що позначають інтелект та розумові процеси людини, займають значне місце в системі польської фразеології і виступають індикатором культурного та когнітивного сприйняття людиною навколишнього світу. Вони відображають не лише рівень інтелекту та кмітливості, а й здатність до аналізу, логічного мислення, концентрації, швидкого прийняття рішень та ефективного засвоєння знань.

Лексема "*głowa*" позначає частину тіла, що розташовується над усіма іншими. Уже сама її позиція в анатомічній структурі людини зумовлює сприйняття голови як центрального та домінантного елемента людської постаті. У мовній інтерпретації ще більш істотними виявляються функції, які приписуються цій частині тіла. З лексемою "*głowa*" пов'язані, зокрема, такі семантичні риси: «основний орган, що вирішує про всі дії людини»; «осередок думок, розуму, пам'яті, уяви та волі». З огляду на це роль концептуальної сфери «голова» та її лексичних репрезентантів у формуванні мовної картини світу й концептуалізації взаємодії людини з довкіллям є надзвичайно вагомою⁵².

ФО з компонентом "*głowa*", що позначають інтелект та різні форми розумової діяльності, утворюють помітно окреслену семантичну підгрупу, у якій спільною домінантою виступає характеристика мислення, його якості, ефективності або повної відсутності. У таких виразах "*głowa*" функціонує як традиційний символ інтелектуального центру людини, а тому зміни, які зазнає цей компонент у метафоричному переосмисленні, прямо впливають на оцінку розумових здібностей та психічної поведінки особи.

⁵² Filar D. Językowy obraz kontaktu człowieka ze światem we współczesnej polszczyźnie nazwy somatyczne w językowej konwencji. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, 1999.

Для прикладу проаналізуємо та розглянемо деякі ФО, які найяскравіше відображають семантику цієї групи та будуть відноситися до розумових процесів, кмітливості, здатності до аналізу й прийняття рішень. До прикладу ФО *ani przez myśl, przez głowę coś komuś nie przeszło* демонструє значення «хтось ні на мить про щось не подумав». Тобто це репрезентує повну відсутність уваги або неспроможність аналізувати ситуацію та відображає дефіцит когнітивних процесів.

Фразеологізм *Mieć siano w głowie* має значення «бути легковажним, несерйозним», що описує людину з низьким рівнем відповідальності та нестабільними розумовими процесами. Ядро значення цієї ФО стосується легковажності та відсутності серйозності в мисленні. Образ *siano* метафорично принижує інтелект, створюючи асоціацію з порожнечою або хаотичністю думок, які не мають логічного порядку і не дозволяють приймати обдумані рішення. У польській фразеології ця одиниця належить до оціночних виразів на позначення розумових рис людини і функціонує подібно до *mieć pusto w głowie*, підкреслюючи несерйозність, легковажність і обмеженість мислення.

Ряд одиниць, таких як *barania, kapuściana, ośla, pusta głowa* або *bez głowy*, описують обмеженість розумових здібностей, легковажність або нерозсудливість, вказуючи на негативні характеристики інтелектуальної діяльності людини. Протилежно характеризуємо наступні фразеологізми *mieć dobrze poukładane w głowie* або *mieć olej w głowie*. Їхня внутрішня форма ґрунтується на простому й зрозумілому образі, коли думки добре упорядковані, людина мислить чітко, продумано, не плутається у власних рішеннях і вміє оцінювати ситуацію. У реальному житті порядокмайже завжди асоціюється з ефективністю, організованістю, тому й в нашому випадку переноситься на сферу інтелекту.

ФО *mieć olej w głowie* має ще більш конкретну мотивацію, оскільки *olej* це корисна, цінна, необхідна річ. Також це щось, що виступає в житті наприклад

змащенням для механізму і дає йому працювати без збоїв. Перенесення цієї властивості на людину створює образ голови як своєрідного приладу, який працює добре тоді, коли має потрібний компонент - розум. Тому *mieć olej w głowie* означає не просто бути розумним, а мати глузд, вміння знайти правильне рішення, тобто володіти мисленням, яке працює так само плавно й ефективно, як добре змащений пристрій.

У внутрішній формі обох виразів простежується одна й та сама мотивація - голова розуміється як місце, де відбувається мислення, а його якість описується через метафори порядку й працездатності. Саме тому такі одиниці природно закріпилися в польській мові, вони надзвичайно наочні, опираються на щоденні спостереження і легко дозволяють оцінити когось як людину з раціональним, упорядкованим і здоровим підходом до світу.

Динаміку процесів мислення та генерації ідей відображають такі вирази, як *coś chodzi, snuje się komuś po głowie* та *coś przyszło, wpadło komuś do głowy*, що вказують на активність розумової діяльності та здатність несподівано знаходити рішення. У цьому контексті *tamać sobie głowę nad czymś* і *ruszyć głową, rozumem* описують інтенсивну когнітивну роботу, спрямовану на розв'язання проблем, а *iść, pójść po rozum do głowy* підкреслює здатність до саморефлексії та вироблення оптимальних рішень у складних ситуаціях.

У польській мові ці фразеологізми виникають з наочної моделі, у якій мислення уподібнюється до руху або дії всередині голови. Це ми можемо також спостерігати через використання дієслів руху у ФО.

Важливим аспектом є також підсвідомий характер мислення, який відображає фразеологізм *w tyle głowy*. Він характеризує здатність людини одночасно утримувати інформацію та виконувати складні когнітивні операції, навіть якщо це не відображається явно у зовнішній поведінці. З іншого боку, вирази *mieć siano w głowie*, *mieć źle poukładane w głowie*, *miesza się komuś w głowie*

сигналізують про хаотичність мислення, легковажність або втрату здатності до логічного аналізу, що демонструє негативні прояви інтелектуальної діяльності.

Отже, аналіз семантики фразеологізмів цієї категорії включає як позитивні характеристики розумових процесів людини - інтелект, кмітливість, здатність мислити нестандартно, швидко реагувати на зміни та засвоювати нову інформацію, так і негативні прояви мислення - обмеженість, легковажність, неуважність або відсутність логіки. Крім того, ці вирази часто фіксують різні процеси, такі як роздуми, планування, запам'ятовування, усвідомлення або прийняття рішень.

2.1.2. Фразеологічні одиниці на позначення рис людини та її впливу на інших

ФО, що позначають риси людини та її вплив на оточення, у польській мові відображають різноманітні характеристики особистості та способи її поведінки. Вони охоплюють як позитивні, так і негативні риси, водночас демонструючи, яким чином індивід взаємодіє з іншими, проявляє свій авторитет, вплив чи емоційні реакції. Через образні та метафоричні конструкції ці ФО дозволяють передати не лише властивості характеру, а й соціальну роль людини в колективі, її здатність чинити вплив або викликати певну реакцію у оточення.

До прикладу (*chodzić*) *z głową w chmurach* пояснюється наступним чином - «бути мрійником, фантазувати». Ядро значення цієї одиниці описує людину, схильну до мрій та несерйозну в повсякденних справах, а образ *w chmurach* метафорично показує, що думки людини відірвані від реального життя, тоді як *Ciosać komuś kolki na głowie* («постійні комусь дорікати, морально виснажувати когось»); *Gromy, wyzwiska itp. posypały się, poleciały, spadły komuś na głowę, na czyjaś głowę* («хтось був різко розкритикований, насварений, ображений») належать до категорії, що описує поведінку, здатну чинити тиск на інших.

Образні конструкції цих одиниць передають моральне або психологічне навантаження, яке одна людина накладає на іншу. Ці ФО відносяться до категорії рис людини, оскільки вони відображають стійкі характеристики особистості, що проявляються у поведінкових моделях, зокрема схильність до критики, морального контролю та здатність впливати на оточення.

Цікавою є група фразеологізмів, які відображають зміну особистісних характеристик під впливом зовнішніх обставин. ФО *przewróciło się komuś w głowie* та *woda sodowa uderzyła do głowy* завдяки своїй внутрішній формі актуалізують метафоричні моделі втрати рівноваги або «удару» до голови, що мотивує значення раптової зміни поведінки, спричиненої успіхом, визнанням чи підвищенням соціального статусу. Образні компоненти цих ФО створюють картину людини, яка під впливом обставин починає виявляти зарозумілість або надмірну самовпевненість. Натомість ФО *mieć wszystkie klepki w głowie*, внутрішня форма якої спирається на уявлення про «справно працюючий механізм», мотивує значення розсудливості, кмітливості та здатності мислити послідовно й зважено. У такий спосіб позитивні когнітивні характеристики постають як чинник, що сприяє гармонійній та ефективній взаємодії з оточенням.

Особливою групою фразеологізмів у польській мові є ті, що описують стан людини під впливом алкоголю. До прикладу *alkohol, wino, piwo szumi komuś w głowie* («бути сп'янілим від алкоголю, вина чи пива»); *alkohol (wino, wódka itp.) idzie, poszedł, uderza, uderzył komuś do głowy* («алкоголь починає або почав діяти на когось, викликає або викликав запаморочення, труднощі при ходьбі; хтось п'яний») через внутрішню форму актуалізують уявлення про порушення рівноваги та координації, що супроводжує стан сп'яніння, а також описують схильність людини втрачати контроль над своїми діями під впливом спиртного. ФО *alkohol wywietrzył, wyszumiał komuś z głowy* («хтось протверезів, перестав бути п'яним») мотивує значення відновлення ясності свідомості після впливу

алкоголю, а *kurzy się komuś z czupryny, z głowy* («хтось одурманений алкоголем») передає стан сильного сп'яніння.

Проаналізовані фразеологізми вказують на те, що польська мова має насправді широкий своєрідний арсенал виразів для опису рис особистості та її впливу на оточення. Вони насправді охоплюють різні аспекти поведінки людини: від мрійливості та внутрішніх роздумів до активного тиску на інших або прояву самовпевненості. Деякі вирази передають здатність людини критично мислити та розсудливо діяти, тоді як інші відображають емоційний або психологічний вплив на співрозмовників. Увагу привертає теж те, що окремі фразеологізми описують зміни у поведінці під впливом обставин, наприклад, успіху, підвищення статусу або алкогольного сп'яніння. Це і справді свідчить, що мовна система здатна відтворювати не лише стійкі риси характеру, а й динамічні прояви особистості у взаємодії з іншими та у різних життєвих ситуаціях.

Отже, ці ФО виконують важливу когнітивно-комунікативну функцію, допомагаючи описати соціальні та психологічні аспекти поведінки людини.

2.1.3. Фразеологічні одиниці на позначення ролі, відповідальності та взаємовідносин у соціумі

Ця група фразеологізмів відображає соціальні ролі людини, її відповідальність та характер взаємодії з оточенням. ФО показують, хто бере на себе певні обов'язки, проявляє авторитет або вплив, а хто перебуває під контролем чи опікою інших учасників соціальних відносин. У межах цієї категорії можна розглянути конкретні ФО, що ілюструють різні моделі соціальної поведінки та взаємодії.

Як уже зазначалося, у польській фразеології образ голови виступає універсальним символом керівної позиції, відповідальності та соціального статусу людини. Голова фізично перебуває у верхній частині тіла і символічно «очолює» його, так само як особа на відповідальній або керівній позиції очолює певну сферу діяльності чи групу людей.

ФО *coś, ktoś (jest) na czyjejs głowie* («хтось відповідає за щось і повинен цим займатися») відображає розподіл обов'язків і відповідальності: ядро значення пов'язане з тим, що конкретна особа бере на себе контроль над певною сферою, а внутрішня форма підкреслює постійну, стійку функцію керівництва. Аналогічно *głowa domu, rodziny, rodu* («найважливіша особа в родині, яка має найбільший авторитет і приймає всі важливі рішення») мотивується уявленням про верхівку соціальної структури та авторитет, де "*głowa*" символізує центральну, керівну позицію у сімейній ієрархії.

Спостерігаємо також, що деякі вислови підкреслюють особливий соціальний статус. *Łowca głów* («особа, що працює у кадровому консалтингу, займається пошуком спеціалістів у певній галузі та їхнім працевлаштуванням») позначає професійний авторитет у сфері рекрутингу, а *Koronowana głowa* («володар, монарх, король або королева») - монархічну владу. Мотивація утворення цих фразеологізмів у польській мові пов'язана з перенесенням фізичного та символічного значення голови на соціальні ролі та повноваження. У першому випадку акцент робиться на професійній компетентності та здатності впливати на людей у межах певної сфери, тоді як другий випадок використовує образ верхівки для позначення централізованої влади та керівництва. В обох ситуаціях внутрішня форма ФО відображає стійкі властивості особи - її авторитет, відповідальність та соціальний статус, що робить позначення ролі більш семантично конкретним. *Buć czyimś oczkiem w głowie* («бути улюбленцем когось, об'єктом чийогось піклування та уваги») передає, що певна людина користується особливою увагою, є об'єктом піклування. Образ *oczko* виконує метафоричну функцію і символізує щось маленьке, цінне та уразливе, що

потребує дбайливого ставлення. У поєднанні з компонентом "głowa" цей образ передає, що особа знаходиться «в центрі» фокусу когось іншого, є об'єктом піклування. Тобто внутрішня форма ФО будується на уявленні про цінність і виділення об'єкта, а мотивування значення полягає у показі особливого ставлення та статусу людини в очах іншого.

ФО *gadające głowy* («телевізійна програма, що показує дискусію між людьми у студії без використання інших засобів подачі матеріалу») у польській мові використовує образ «голови» як символ особистості та джерела думки. Ядро значення полягає у висвітленні безпосереднього обміну думками, де кожна «голова» представляє окрему позицію або точку зору. Мотивація виникнення цієї фразеології базується на поєднанні фізичного образу голови з концепцією публічного висловлювання та соціальної видимості, що дозволяє підкреслити роль кожного учасника в обговоренні та вплив його думки на аудиторію.

Таким чином, ці фразеологізми відтворюють не лише структури влади та відповідальності, а й міжособистісні взаємодії, демонструючи, як мова відображає соціальні ролі та способи впливу на оточення.

2.1.4. Фразеологічні одиниці на позначення смерті чи загибелі, жертвності, покарання

У польській мові представлена значна група фразеологізмів, що відображають екстремальні життєві обставини, пов'язані зі смертю, загибеллю, ризиком або покаранням. Ці одиниці охоплюють як буквальні ситуації загрози життю, так і переносні значення - сувору критику, моральне або соціальне покарання, а також необхідність жертвувати чимось для досягнення певної мети. Такі ФО дозволяють описати інтенсивні, часто критичні ситуації, передаючи емоційне і ціннісне ставлення до цих явищ. До прикладу *dostać, oberwać po głowie* («зазнати покарання») належить до групи висловів, що позначають покарання

або негативні наслідки для людини. Його внутрішня форма опирається на уявлення про удар по голові як символ найсильнішого впливу, який неможливо ігнорувати. Завдяки цьому образу формується переносне значення - людина «отримує по голові», тобто стикається з наслідками власних дій у вигляді покарання. Ядро значення полягає у фіксації моменту негативної реакції з боку інших, що маркує соціальне покарання як болісне та відчутне.

ФО *coś wisi, zawisło komuś nad głową, nad czyjąś głową* («щось комусь загрожує») передає стан, коли особа перебуває під загрозою або ризиком. Образ *nad czyjąś głową* підкреслює, що небезпека стосується конкретної людини і може реалізуватися в будь-який момент. Внутрішня форма фразеологізму базується на зображенні чогось, що висить над головою, створюючи відчуття безпосередньої небезпеки. Мотивація значення полягає у тому, щоб через мовний образ передати психологічну напруженість і стан очікування можливих неприємних наслідків. У польській мові така конструкція використовується для позначення ризику або загрози, дозволяючи ефективно комунікувати небезпечну ситуацію та її вплив на людину через метафоричне осмислення простору над головою як символу особистої відповідальності та вразливості. *Nadstawiać, nastawiać głowę (głowy)* - «піддавати себе небезпеці; ризикувати, жертвувати».

Існують також ФО, які безпосередньо демонструють ситуації пов'язані з смертельною небезпекою або ж втратою життя. До них належать *przyplacić coś, zapłacić za coś głową* («втратити життя, зазнавши наслідків чогось»); *skrócić komuś o głowę* («відрубати комусь голову, вбити»); *ukręcić komuś głowę* («вбити когось»); *nadstawiać, nastawiać głowę (głowy)* («піддавати себе небезпеці; ризикувати, жертвувати»). Використання у цих одиницях соматизму дозволяє передати як буквальні ситуації загрози життю, так і переносне значення суворого покарання, критики або необхідності жертвувати чимось для досягнення мети. Наприклад, *przyplacić coś, zapłacić za coś głową* вказує на незворотні наслідки дії, тоді як *nadstawiać, nastawiać głowę* акцентує на

добровільному ризику, свідомому підпорядкуванні небезпеці. Водночас *urwać komuś głowę* («сильно насварити когось») і *ktoś zmył głowę komuś* («хтось дуже суворо когось відчитав») демонструють переносне значення суворої критики або морального тиску. В даних прикладах образ *głowę* символізує особистість, а дії *urwać*, *zmyć* підкреслюють інтенсивність впливу на людину. Ці вислови використовуються для показу наслідків помилок або порушень правил у соціальному та моральному контексті.

Загалом, аналізовані фразеологізми відображають багатий спектр соціально-психологічних і життєвих реалій. Вони передають страх перед покаранням, ризиковані дії, готовність до жертв та суворо оцінку дій іншої людини, демонструючи, яким чином мова здатна кодувати складні моральні й соціальні взаємодії.

2.2. Функціонування фразеологічних одиниць з соматичним компонентом "głowa" в польській мові

Соматичний компонент "*głowa*" у польській фразеології має багатий семантичний і функціональний потенціал. Його полісемічність пояснюється тим, що голова в культурній картині світу символізує інтелект, емоційний стан, особисту відповідальність та соціальний статус людини. Саме тому фразеологізми з цим компонентом активно використовуються в різних комунікативних ситуаціях, від побутових до високостилістичних.

По-перше, такі ФО часто виконують оцінну функцію, описуючи інтелектуальні якості та поведінку людини. Вислови типу *mieć wszystkie klepki w głowie* чи *tęga głowa* фіксують позитивну характеристику, у той час як *brak komuś piątej klepki (w głowie)* або *mieć przewrócone w głowie* уживаються для критики недалекодості, нерозсудливості чи хибних переконань. Таким чином, носій мови за допомогою

цих одиниць формує та транслює соціальні норми оцінювання розумової й етичної поведінки.

По-друге, значна частина фразеологізмів із компонентом "głowa" відображає емоційні стани та психологічні реакції. Наприклад, *mieć głowę zajęta kimś/czymś* вказує на внутрішню зосередженість та сильну емоційну залученість, а *chodzić z głową w chmurach* на мрійливість і відрив від реальності. За допомогою таких конструкцій мовець передає тонкі нюанси переживань, які важко описати прямими номінаціями.

По-третє, фразеологізми з "głowa" активно функціонують у сфері міжособистісної взаємодії та соціальних відносин. Вислови *coś (jest) na czyjejs głowie*; *jeździć komuś po głowie* чи *robić coś ponad czyjąś głowę* окреслюють розподіл влади, відповідальності й впливу між людьми. Тут *głowa* набуває символіки контролю та підпорядкування, що розкриває соціальні механізми взаємин: від піклування до тиску чи ігнорування.

Окремо можна виокремити фразеологізми, які демонструють крайні наслідки дій, загрозу або покарання: *zapłacić za coś głową*; *skracać kogoś o głowę* тощо. Подібні вислови відображають історичний і культурний досвід суспільства, де голова є метонімією життя та честі.

Отже, фразеологізми з компонентом "głowa" у польській мові виконують широкий спектр функцій - від раціонально-оцінних до емоційно-експресивних і соціально-регулятивних. Їх використання не лише збагачує мову образністю, а й дозволяє точніше структурувати інформацію про людину, її внутрішній стан та взаємодію з оточенням. Щоб простежити функціонування ФО з компонентом "głowa", у роботі проаналізуємо тексти з Національного корпусу польської мови (НКJP). Такий підхід дозволить виявити сучасні способи використання цих ФО у різних стилях і жанрах, а також відзначити мовні інновації, що збагачують семантичне та функціональне поле цих одиниць.

2.2.1. Скорочення

Інновації-скорочення у фразеології, які С. Бомба називає «*innowacja skracająca*»⁵³, виникають внаслідок зменшення лексичного складу усталених ФО. Цей термін застосовують також Я. Ліберек та А. Пайдзінська для позначення процесу, коли компонентний склад стійкого виразу зменшується, але основне значення зберігається. Інші мовознавці, наприклад В. Білоноженко та І. Гнатюк, описують подібні явища як «скорочення компонентного складу», а Д. Буттлер - «еліпсис».

У межах цього дослідження інновації-скорочення виділяються як один із типів структурно-семантичних перетворень ФО. Структурно-семантичне перетворення ФО полягає у смислових змінах одночасно зі зміною складу і/або граматичної форми одиниці, що дозволяє мовцеві економити засоби вираження, зберігаючи при цьому впізнаваність і функціональну ефективність фразеологізму⁵⁴.

Для аналізу фразеологічних інновацій виділяємо основні аспекти. Зокрема, оцінюємо структурні зміни - які компоненти ФО опущені або змінені, чи зберігається основне значення після скорочення, а також впізнаваність вислову, його прагматичну та стилістичну функцію. Враховуємо також роль контексту, який допомагає відновити повну модель ФО.

Матеріалом для дослідження обрано корпус НКЖР, що дозволяє спостерігати реальне функціонування скорочених форм і встановити, які вислови допускають таку економію мовлення без втрати змісту та експресивності.

Одним із прикладів інновації-скорочення є аналізована ФО *kłaść, wkładać komuś coś łopatą do głowy*, яка у нормативному значенні означає «пояснювати дуже

⁵³ Bąba S. *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny* / Stanisław Bąba. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. Adama Mickiewicza, 1989. – s.49

⁵⁴ Бехта І. А. Структурно-семантичні типи фразеологізмів в англійськомовному художньому прозовому тексті: Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. - 2020. - Т. 31(70), № 2(2). – С. 22

просто, доступно і терпляче». У фрагменті тексту ...- *Kochaliście się? - Dżizus, Wilk, tobie trzeba zawsze łopatą do głowy. I to twoje słownictwo! "Kochaliście się?" Czytujesz pisemka dla nastolatek?...* (NKJP: Klarecki T., Smolarek I., Wilk... i śmierć bankiera, 2006). маємо випадок скорочення фразеологічної структури. У типовій повній формі очікується дієслівний компонент, однак у тексті він скорочується, і конструкція виступає в імпліцитній формі ...*tobie trzeba zawsze łopatą do głowy...*, де контекст заповнює відсутні елементи і для читача залишається очевидним, що йдеться про «потребу щось комусь пояснювати».

В двох контекстах з ФО *Mieć siano w głowie* маємо скорочення компонентного складу за рахунок усунення дієслова *mieć*, що у нормативному значенні описує людину легковажну, бездумну або нерозважливу.: ...*go przecież nie przymuszę. Siano w głowie, gwałcą wszystko Gospodynie kończą sobotni obrządek w obejściach, a chłopcy rozprawiają przed sklepem...* (NKJP: Kajetan E., W kościele, w mokrym podkoszulku, 1997); ... *A małolat skąd weźmie szmal? Idzie obskubać dziadka albo torebkę babce ukradnie. Taka jest młodzież, siano w głowie, gwałcą wszystko...* (NKJP: Kajetan E., W kościele, w mokrym podkoszulku, 1997). ФО постає в скороченій формі, де контекст автоматично відтворює пропущену дію. Значення при цьому зберігається повністю і читач однозначно інтерпретує *siano w głowie* як оцінку несерйозності чи незрілості персонажів. Такий тип скорочення надає вислову більшої експресії, підсилює оцінний ефект і створює враження категоричної констатації стану, ніби характеристика не потребує додаткового пояснення.

Інновації-скорочення у фразеології відображають здатність мови до економії та експресивної концентрації змісту. Виявлено, що вони здійснюються лише у випадках із впізнаваними, традиційними ФО, де головний семантичний компонент залишається незмінним, а другорядні елементи можуть бути опущені без втрати зрозумілості вислову.

Аналіз корпусних даних НКЖР підтвердив, що скорочення є вибіркоким явищем, воно не застосовується до всіх виразів, а лише до тих, значення яких прозоре та легко реконструюється за контекстом. Такий підхід дозволяє мовцеві передати складні соціальні або емоційні стани більш лаконічно, водночас зберігаючи функціональну ефективність ФО та підсилюючи її експресивність.

З огляду на досліджені приклади, можна зробити висновок, що скорочення формує стислу, чітку та оцінно насичену форму вислову, яка ефективно виконує комунікативну та стилістичну функцію, залишаючись при цьому семантично повноцінною.

2.2.2. Розширення

Розширення компонентного складу - це спосіб трансформації ФО, який полягає у включенні до традиційної структури стійкого виразу таких слів чи словосполучень вільного вжитку, які надають фразеологізмові більшої конкретності, наближаючи його до тієї ситуації, в якій він використаний⁵⁵. Зі стилістичного погляду - це один із тих індивідуально-авторських художніх засобів, що функціонує для підвищення експресивності й емоційності висловлювання.

Це найчастіша інновація, яку можемо зустріти в тракті аналізу ФО на підставі контекстів НКЖР.

Першим прикладом інновації-розширення є ФО *Niech cię (go, was itp.) o to głowa nie boli*. У корпусі в двох контекстах спостерігається розширення компонентного складу. У першому випадку ... *Co to za dziewczyna, ta twoja? Nasza? - Nie. - Zaagituj. - Niech ciebie moja głowa nie boli. - Dobrze...* (НКЖР: Czeszko В., Pokolenie, 1974) спостерігаємо інновацію за рахунок додавання присвійного займенника *moja*. Структурна модифікація не змінює семантичного ядра фразеологізму, основне значення залишається незмінним.

⁵⁵ Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К. : Наукова думка, 1989. С.119

Водночас інновація розширює прагматичне поле ФО, посилюючи її комунікативний ефект у межах діалогу та роблячи вислів більш емоційно насиченим.

У наступному контексті *...Boże mnie takiej doczekać... - mówił Fijałkowski. - Niech cię cudza głowa nie boli - mówił Żelazowski. - *Słali sobie oni przez całe życie, i to naszymi gnatami.* (NKJP: Czeszko B., Pokolenie, 1974). фіксуємо інновацію типу розширення, що полягає у додаванні атрибутивного компонента *cudza* до нормативної ФО. Загалом ця одиниця означає «вираз, який звільняє співрозмовника від відповідальності за щось; комусь не потрібно про щось турбуватися», тобто звільняє співрозмовника від обов'язку або ж відповідно від відповідальності. Прикметник *cudza* акцентує відстороненість мовця від предмета висловлювання та водночас надає вислову емоційно-оцінну забарвленість, демонструючи негативне ставлення до осіб, яких стосується вислів. При цьому семантичне ядро ФО зберігається, а новий компонент вводить додаткову сему «не втручайся у чужі справи», що підсилює прагматичний ефект та сприяє індивідуалізації вислову в межах конкретного діалогу.*

Ще одна одиниця, яка підлягала аналізу це (*chodzić*) *z głową w chmurach* зі значення «бути мрійником, фантазувати». Розширення спостерігаємо в тексті: *...W wyrażeniu "abstrakcyjnej" chodzi o obrazy nieba trochę wydumane, zrodzone w umyśle i duszy człowieka, który chodzi trochę z głową w chmurach i tworzy obrazy trudne do zrozumienia, a jeszcze trudniejsze do wyrażenia i przyjęcia przez osoby zwyczajne, mocno zaangażowane w codzienne zdobywanie chleba, w wychowywanie dzieci, w politykę itp...* (NKJP: Kijas Z. J., Odpowiedzi na 101 pytań o rzeczy ostateczne, 2004). Тут ми бачимо додавання прислівника *trochę*, який модифікує інтенсивність ознаки. Цей додатковий компонент виконує функцію обставини міри, уточнюючи ступінь прояву риси, тобто вказує на частковий характер ознаки, не на її повне виявлення. Внаслідок цього виникає семантичне уточнення: мова йде про людину, яка має розвинену уяву, але не цілком віддалена від реального світу. Таким чином, інновація зберігає основне

значення, проте збагачує його додатковою семою «трохи, не повністю, частково».

Серед прикладів розширення ФО знаходимо зміни, внесені, наприклад, до ФО *Alkohol, wino, piwo szumi komuś w głowie* зі значенням «бути сп'янілим від алкоголю, вина чи пива». Модифікація в контексті ...*Mężczyzna nie ukrywa, że alkohol ostro szumiał im w głowach*. - *My dwaj, owszem byliśmy wypici, ale syn był trzeźwy - dodaje natychmiast...*(NKJP: Żurawiński G., Pięścią, pałą i z buta, 1998). вказує на семантичне уточнення за допомогою додавання компонента *ostro*. Така зміна не змінює базового значення виразу - сп'яніння, вплив алкоголю на стан людини, але додає йому більш конкретний та інтенсивний відтінок. Тобто алкоголь шумить в голові не просто, а різко, сильно, підкреслюючи різкість впливу на свідомість і емоційний стан персонажів. Такий прийом дозволяє автору більш яскраво передати емоційний стан і поведінку людини в даній ситуації, що збагачує комунікативну функцію фразеологізму, зберігаючи при цьому семантичне ядро.

У наведеному фрагменті - ... *Nieśmiertelne w pamięci, płóciennie truchła w złoconych ramach. A pod nimi rozkołysany od wina szumiącego już w niejonej głowie, zatracony w bezmyślnym chichocie korowód...*(NKJP: Uniechowska-Dembińska K., Był pałac, 2008) ФО *wino szumi komuś w głowie* набуває додаткової семантичної та комунікативної динаміки завдяки включенню компонента *w niejonej*, що переносить фокус із окремої особи на групу. Ця інновація створює ефект колективного сп'яніння і підкреслює образ «розгойданого» натовпу, де кожен втрачає контроль.

ФО *pusta głowa* зі значенням «про людину обмежену розумово, бездумну, легковажну, тупу» зазнає модифікації шляхом лексичного розширення, що посилює метафоричний зміст вислову й сприяє увиразненню негативної інтелектуальної характеристики персонажа в контексті: ...- *To skoczę ze skały... Raptem poczułam się tak, jakby ktoś w mojej pustej i ciemnej głowie zapalił światło.* - *Nie mówiłam ci tego jeszcze...*(NKJP: Ostrowicka B., Kraina kolorów: księga

intryg, 1999). У цьому випадку доданий компонент *ciemnej* виконує кілька важливих функцій. По-перше, він поглиблює метафоричний образ «порожньої голови», підкреслюючи не просто відсутність думок, а й своєрідну темряву у свідомості персонажа. По-друге, він сигналізує про те, що стан героя сприймається як більш важкий, пригнічений або хаотичний. Таким чином, додавання цього одного компонента не змінює основного значення ФО, але збагачує семантику вказуючи на якісну характеристику оцінюваного стану.

ФО *Bez głowy* зазвичай вживається в дво значеннях - 1) «необдуманно, нерозважно, погано»; 2) «про людину: бездумна, нерозумна, розсіяна. В тексті ...*Wszak z zupełnym powodzeniem zawróciliśmy postępem bez mózgu głowy gojów i nie ma wśród nich ani jednego rozumiejącego, że wyraz ten, o ile nie dotyczy wynalazków materialnych, nie ma nic wspólnego z prawdą, bo ta jest jedna i nie ma w niej miejsca dla postępu...*(NKJP: STANCZYK, #6 MEDRCY SYJONU, 1999) до нормативної ФО додано елемент *mózgu*, що підсилює оцінку дій і надає їй категоричності. Звертаємо увагу, що в WSJP можна знайти вислів *bezmózgi* - «той, кого вважають винятково дурним» (*taki, który uważany jest za wyjątkowo głupiego*). Тому, у наведеному контексті інновацію-розширення слід розглядати як інтеграцію двох семантичних оцінок: перша, *bez głowy* - передає бездумність та нерозважливість, тоді як друга, *bez mózgu* - акцентує виняткову дурість, повну відсутність розуму. Таким чином, додатковий компонент не змінює основного значення вислову, але збагачує його зміст, створюючи подвійний шар оцінки, посилюючи критику та риторичну гостроту вислову, і одночасно це дозволяє переносити характеристику з окремої людини на колектив.

У контекстах: ... *to było dla mnie wykluczone. Zupełnie bez głowy Przyszedłem do kwatery główny Związku Powstańców Śląskich koło godz. 3...* (NKJP: R.K., Gadanina albo jak gdo chce „obrady”, 2002); ...*Spotkałem tam sekretarza Piechulka, tyn człowiek chodził w tym biurze zupełnie bez głowy...* (NKJP: R.K., Gadanina albo jak gdo chce „obrady”, 2002) до ФО *bez głowy* додано прислівник *zupełnie*, який виконує функцію лексичного модифікатора, посилюючи негативну оцінку

вислову. Початкове значення ФО «необдуманно, нерозважливо», а у поєднанні з новим компонентом набуває категоричного відтінку «повна безладність, неорганізованість». Таким чином, прислівник *zupewnie* розглядається як новий компонент фразеологізму, що сприяє семантичному уточненню та збагаченню вихідного вислову, не порушуючи при цьому його основного ядра. У структурно-семантичному сенсі це свідчить про те, що інновації-розширення можуть проявлятися через додавання одного елементу, який підсилює семантичний і оцінний ефект ФО, водночас зберігаючи її впізнаваність та комунікативну функцію.

Серед текстів з ФО *bić, tłuc, walić głową w mur, w ścianę, o mur, o ścianę* трапляється додавання компонента *w twardą* це спостерігається в контексті *...Cierpienie może wzmocnić, lecz również doszczętnie połamać. Można przeżyć życie w konwencjach porządnego człowieka, nie waląc głową w twardą ścianę ludzkich nieszczęść...*(NKJP: Pawełczyńska A., Wartości a przemoc: zarys socjologicznej problematyki Oświęcimia, 1995), що робить його образ більш виразним і конкретним. Базова форма вислову передає загальну ідею зіткнення людини з непереборними перешкодами. Введення компонента *w twardą* конкретизує образ, не змінюючи семантичного ядра фразеологізму, але це збагачує його додатковим змістом - акцентом на інтенсивності випробування та стійкості перешкод. Завдяки такій модифікації вислів стає більш образним і дозволяє авторові передати не лише фізичну чи зовнішню складність ситуації, а й внутрішній аспект труднощів, з якими стикається персонаж. Ця інновація демонструє, як за допомогою додаткового компоненту можна посилити сприйняття контексту та підкреслити емоційно-оцінний вимір ФО.

У фрагменті *...Podsumowując: przez ponad miesiąc rozmów i prowadzenia korespondencji czułem się, jakbym walił głową w szczelny mur urzędników, którzy nie mieli ochoty mnie słuchać, a co dopiero uwierzyć w moje „rewelacje...*(NKJP: Marszałec M., Rachmistrzem być c. d., 2002) спостерігаємо розширення компонентного складу за рахунок використання прикметника *szcelny*, який модифікує і конкретизує основний образ муру. WSJP пояснює *szcelny* так:

«такий точний, що не дозволяє порушувати правила» (tak dokładny, że uniemożliwia nieprzestrzeganie zasad). Завдяки цьому змінилася семантична деталізація: тепер перешкода постає не просто як абстрактна складність, а як конкретна, непохитна й категорична перепона, що підкреслює неможливість її подолання. Доданий компонент надає вислову більшу образність і емоційний відтінок, суб'єкт не лише стикається з труднощами, а переживає враження беззаперечної, «непробивної» перешкоди, що підсилює експресивний ефект вислову.

У фрагменті *...No i się buntujemy, nawet przeciw prawom natury. Dobrze, że niedługo umrzemy, bo praw tego dzisiejszego świata też byśmy nie mogli zaakceptować i tluklibyśmy głowami o wszystkie mury. On nas też nie toleruje, zostaliśmy już prawie sami... -Jesteś moim ostatnim człowiekiem...*(NKJP: Kowalewski W., Bóg zapłac!, 2000) ФО також набуває нового відтінку ФО через додання компонента *wszystkie*. Початково вислів передавав ідею боротьби з непереборними труднощами загалом, однак у цьому контексті акцент переноситься на тотальність перешкод, оскільки тепер не одна окрема перешкода стоїть на шляху персонажів, а весь світ, у якому вони існують, постає як суцільна перепона. Це конкретизує та підсилює оцей внутрішній образ, роблячи його більш наочним і відчутним для читача. При цьому зберігається базове значення фразеологізму, проте додавання нового компонента дозволяє передати більш складну емоційну ситуацію - відчуття безсилля, тотального неприйняття сучасного.

У наведеному прикладі *...Tak może powiedzieć tylko ten, kto się o nią nie otarł, a jeśli wierzycie w swoje teorie, to chylcie nisko głowy przed odwiecznym alchemikiem, twórcą tak potężnej „chemii”...*(NKJP: Borowiecki A., Złamana obietnica, 2006) ФО *Chylić głowę przed kimś, przed czymś* зазнає розширення через додавання прислівника *nisko*, який робить дію більш конкретною. Початково вислів позначав акт поваги або визнання заслуг іншої особи чи явища, а в цьому контексті додатковий компонент надає йому більш конкретного забарвлення,

дія тепер сприймається як покірне та глибоке захоплення. Таким чином, розширення не змінює основного значеннєвого ядра ФО, але підсилює її експресивний ефект і дозволяє авторові точніше передати ставлення персонажа до об'єкта поваги.

Прикладом розширення є зміна в межах нормативної ФО *Coś chodzi, snuje się komuś po głowie* зі значенням «щось спадає комусь на думку, непокоїть думки; хтось має якусь ідею». У першому контексті: *...którą zaproponuje kupującemu. "Cena, cena..." - chodziło mu ciągle po głowie. Gdyby pochodzenie okazało się całkowicie pewne, można liczyć na dziesiątki milionów...*(NKJP: Kapelański A., Wielki Koneser, 2006) додано прислівник *ciągle*, який модифікує дію та уточнює частотність або неперервність процесу думок у свідомості персонажа. Завдяки цьому читач відчуває, що ця думка буквально крутиться в голові героя, не залишаючи його спокою. Це розширення відповідно робить вислів більш живим і точним, він не просто повідомляє про наявність думки, а передає її постійну присутність і емоційний вплив на людину. У контексті художньо передано внутрішню напруженість і тривогу персонажа.

У наступному контексті *... Szumią przy tym troszkę. Ale mi myśli chodzą po tej mojej skolatanej głowie. Kurczę, naprawdę tam ochotę...*(NKJP: Krawczyk P., Plamka światła, 1997) до ФО додано прикметник *skolatany*, зазвичай він характеризує людину замучену та заклопотану. В цьому тексті додане слово використовується як уточнення. Додавання *skolatany* конкретизує та інтенсифікує значення ФО, надаючи йому конотацію розгубленості, перевантаженості та внутрішнього неспокою героя. В результаті зміщується акцент із абстрактного процесу мислення на суб'єктивне, емоційно насичене переживання, що дозволяє читачеві сприймати думки як хаотичні, переповнені і турбуючі, а не як нейтральне міркування. Таким чином, зміст ФО зберігається, але його сприйняття набуває додаткової семантичної глибини, підсилюючи експресивність і індивідуалізацію вислову.

Зазначається подвійна актуалізація ФО *coś chodzi po głowie* в тексті: *...On był taki sam pedant jak ty - uśmiechnęła się do Pawła. - Tylko że jemu chodziło coś podstępnie po tysej głowie... - Jasne - mruknął Paweł. - Odgadł, co masz na myśli...*(NKJP: Zalewski W., Zakładnicy, 2001). Прислівник *podstępnie* надає вислову конотацію хитрості та обережності думки, вказуючи на її підступний характер, тоді як уточнення *po tysej głowie* конкретизує просторову локалізацію думок, додаючи образності та індивідуалізуючи персонажа. Таким чином, семантичне ядро ФО «щось спадає комусь на думку, непокоїть думки; хтось має якусь ідею» зберігається, проте його семантичне поле розширюється новими семами: хитрість, обережність, конкретизація просторової локалізації, індивідуалізація персонажа.

У текстах з ФО *krewna uderzyła komuś do głowy*, яка базово означає «хтось втратив контроль над собою, дуже емоційно зреагував», також спостерігаються не поодинокі випадки додавання компонентів. У контексті *...Głos jakiś powiadał za drzwiami: - tam, czy czego nie kradnie! Ewci krewna uderzyła do wzburzonej głowy...*(NKJP: Makuszyński K., Szaleństwa Panny Ewy, 1985) додано прикметник *wzburzonej*, який відноситься безпосередньо до іменного компонента *głowy*, і виконує роль модифікатора, уточнюючи стан особи. Завдяки цьому новому компоненту семантичне поле ФО набуває додаткових відтінків, воно передає не лише факт сильного емоційного сплеску, а й конкретизує його характер, у даному випадку: збудження, роздратування, хвилювання.

В наступному контексті: *...Fala krwi uderzyłaby mi do głowy, potem pojechalibyśmy do Paryża, a na koniec ulan pracowałby pełną parą...* (NKJP: Surmik I., Talizman złotego smoka, 2002) - спостерігаємо розширення компонентом *fala*. Традиційне значення фразеологізму, яке вказує на втрату контролю та сильну емоційну реакцію, під впливом доданого компонента набуває більш конкретного, візуально відтворюваного характеру. Образ хвилі, що накриває людину, підсилює динаміку емоційного стану, робить його відчутним та яскравим, одночасно передаючи силу переживань і

непередбачуваність реакції героя. Така модифікація дозволяє авторові не лише відобразити внутрішній стан персонажа, але й створити більш живу, конкретизовану картину події, підкреслюючи стихійність та інтенсивність почуттів.

Приклад інновації зафіксовано з ФО *Coś komuś nie w głowie; komuś ani w głowie; komuś ani w głowie (nie) powstało, (nie) postoji* в контексті: *...Boże, miej w pieczy królową! - powtórzcie jej niewiasty. I że mnich ani więcej myśli w głowie, ani śmiałości w gardle nie znajdzie przy niej. Próżno wzywać niemego...* (NKJP: Berent W., Żywe kamienie, 1918) ФО отримує більш інтенсивну художню форму через вираз *więcej myśli*. Цей компонент не просто посилює базове значення фразеологізму, а вводить новий когнітивно-емоційний вимір, він вказує на повну концентрацію свідомості персонажа на конкретній події чи об'єкті, що виключає можливість виникнення будь-яких інших думок. Таким чином, традиційне значення ФО, яке відображає відсутність інтересу або думок щодо певного предмета, трансформується в образ крайньої зосередженості й однозначної фіксації уваги. Ця інновація-розширення підкреслює інтенсивність внутрішнього стану героя та створює більш яскраву, психологічно насичену художню форму вислову. У фрагменті: *...Nie twierdził, że przysłała go pani Jakubowska. I mnie nie powstało ani na sekundkę w głowie, że pani Jakubowska może mieć coś wspólnego z łapówkarską propozycją...* (NKJP: Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Stenogram z 10. posiedzenia Komisji Śledczej do zbadania ujawnionych w mediach zarzutów dotyczących przypadków korupcji podczas prac nad nowelizacją ustawy o radiofonii i telewizji (SRTV) w dniu 19 lutego 2003 r., 2003) - спостерігається аналогічний механізм семантичного посилення ФО. Додавання виразу *na sekundkę* конкретизує та інтенсифікує базове значення, підкреслюючи абсолютну відсутність будь-якої думки чи наміру в героя стосовно певної дії. Традиційне значення ФО, яке відображає тимчасову або часткову відсутність уваги до об'єкта, у цьому контексті трансформується в образ повного відсторонення від мислення, що надає

вислову більшої психологічної насиченості та підкреслює рішучість і внутрішню чистоту сприйняття персонажа.

ФО в тексті *...Na dziś to nie jest żaden temat. Ja nie prowadzę takich analiz ani we własnej głowie, ani tym bardziej z kolegami w partii. ? A gdyby Leszek Miller powiedział, że czuje się na siłach kandydować na prezydenta Łodzi, to co?...*(NKJP: Kulik A., Czy nie pięknie powiedziałem?, 2006) прикладом інновації є доповнення виразом *własnej*, який конкретизує зміст. Цей додатковий елемент підкреслює, що персонаж не лише не займається роздумами щодо певного питання, а його свідомість повністю вільна від нього. Відтак, традиційне значення ФО, що фіксує відсутність думки, набуває додаткової категоричності й інтенсивності, відображаючи цілковите ігнорування теми з боку персонажа.

У шести контекстах ФО поєднується з дієсловом *być*. Усі вони зберігають основне значення вислову - відсутність думки, інтересу чи наміру щодо певної дії чи теми: *... Nie spieszyliśmy się z jego realizacją, a szczerze mówiąc, ani nam było w głowie przedwcześnie zdradzać Misce plany na sobotę...* (NKJP: Ćwikła E., Wędkarskie opowieści Stynki, 2008); *...Piszę to życzliwie, bo przecież ani Ci było w głowie kogokolwiek obrażać, prawda...*(NKJP: Komsta Ł. i in., Filharmonicy wiedeńscy, 2006); *... W społeczeństwie feudalnym byłbyś chłopem pańszczyźnianym i ani by ci było w głowie deliberować nad modelami społeczeństwa, co przecież tak lubisz robić. A nawet nie twierdzi...*(NKJP: Kwosek J., Budzyńska-Daca A., Erystyka czyli o sztuce prowadzenia sporów, 2009); *...pojawili się dopiero w czasach Sienkiewicza. Wcześniej nie istniało pojęcie nacjonalizmu. Polacy po prostu rządili na podbitym terytorium i ani im było w głowie skuwać stare herby - opisuje Bernard Jesionowski...*(NKJP: Ejtminowicz T., NAJWIĘKSZA KUPA CEGIEŁ W EUROPIE, 1998); *... mogą ciężko pokaleczyć, a nawet zabić nieostrożnego pletwonurka. Oczywiście, ani mi było w głowie drażnienie tej podwodnej czarownicy, ale dusiłem się z braku powietrza i w końcu musiałem zaryzykować...*(NKJP: Szczepaniak Z., Uśmiech Baby-Jagi, 2005); *... że Polański w dziedzinie horroru zajmie fotel po mistrzu. Gdzież tam! Ani mu to było w głowie. Autor „Noża w wodzie” uważał...* (NKJP: Tronowicz H., Zadziora Polański, 2002). Додавання

цього дієслова надає вислову граматичної завершеності і робить його більш побутовим і розмовним, водночас акцентуючи на стані персонажа у конкретний момент. Завдяки цьому читач отримує чітке уявлення про психологічну незайнятність або відсутність зацікавленості героя, його свідомість абсолютно не залучена до згаданої дії чи ідеї.

ФО *coś komuś wyleciało, wypadło, wyszło z głowy* («хтось про щось забув») з розширенням зустрічається в контексті:... *mgliście kojarzyło mi się z introligatornią. Raptem jednak to "coś" całkiem wyleciało z mojej skołowanej głowy. Dostałem bowiem po niej pałką najbliższego karabiniera...*(NKJP: Wiśniewski-Snerg A., Według łotra, 1997). ФО розширюється висловом *z mojej skołowanej*, який уточнює стан персонажа. Словник PWN⁵⁶ подає нам дієслово *skołować* з значенням «заплутати когось» (*zamącić komuś w głowie*), відповідно прикметник *skołowany* у цьому контексті можна охарактеризувати як описовий стан людини, спантеличеної, розгубленої, емоційно збентеженої. Семантичне ядро ФО залишається незмінним у частині означення акту забування, проте доданий компонент розширює його межі, включаючи когнітивно-емоційний аспект, тобто не лише дію (забування), а й її причину та психологічний контекст. Така модифікація підсилює виразність, робить образ більш конкретним і дозволяє побачити взаємозв'язок між зовнішньою дією (виліт думки) та внутрішнім станом героя. Таким чином, інновація-розширення не змінює базового значення ФО, але трансформує його сприйняття, надаючи вислову психологічної глибини та багатовимірності. Наступний текст: *...Upadek każdego dworu miał swoją historię, pełną dramatycznych i nadzwyczaj ciekawych psychologicznie momentów. Niestety, dziś one wyszły z pamięci i głowy; zbyt wiele ich było...*(NKJP: Kossak Z., Pożoga, 1996) демонструє розширення через додавання уточнення *z pamięci*, що підсилює основне значення вислову. Якщо традиційне значення ФО зосереджене на факті миттєвого або випадкового процесу забування, то введення уточнення *z pamięci* переносить акцент неможливість відтворення численних подій в голові. Таким чином,

⁵⁶ Słownik języka polskiego PWN // <https://sjp.pwn.pl/>

семантичне ядро зберігається, проте доданий компонент вводить новий когнітивно-емоційний аспект, показуючи, що забування має причину в об'єктивній складності матеріалу.

У контекстах із ФО *coś przebiegło, przeleciało, przemknęło, przeszło komuś przez głowę* ми спостерігаємо проблему розрізнення елементів ближнього контексту ФО та нових компонентів ФО. Деякі додані слова чи вирази, як *błyskawicznie* або як *błyskawica*, формально модифікують структуру ФО, але насправді вони стосуються значення та образності всієї ФО, підкреслюючи моментальність, швидкоплинність або емоційну інтенсивність думки, це спостерігається в фрагментах: *...jak mu się wydawało, w średnim wieku, z daleka już wyciągający ramiona, jak ten niedźwiedź, **przemknęło mu błyskawicznie przez głowę**, jak się masz, kochany...* (NKJP: Szymański W. P., Niedźwiedź w katedrze, 2001); *... "To ja, starszy szeregowy, mam teraz dowodzić marszałkiem Polski" - taka **myśl przebiegła mu błyskawicznie przez głowę**...* (NKJP: Filar A., Śladami tatrzańskich kurierów, 1995); *... Wyludniacz, **przeleciało błyskawicznie adwokatowi przez głowę**, zaprawdę to miejsce nazywa się wyludniacz...* (NKJP: Łoziński J., Holding i reszta albo Jak zostać bogatym w biednym państwie, 2006); *... Byłem nieprzytomny ze strachu, ale jedna **myśl-błyskawica przeleciała mi przez głowę**: matka...* (NKJP: Berenda-Czajkowski S., Dni grozy i łez, 2001); *... Trasa lotu Brickela przechodziła dokładnie przez centrum ognia zaporowego baterii osłonowych. w pewnym momencie **jak błyskawica przeleciała przez głowę myśl**, aby wykonać jakikolwiek manewr kierunkiem...* (NKJP: Gotowała J., Najkrócej żyją motyle: lotnictwo rozpoznawcze wciąż niezbędne, 1996). Такі елементи можна класифікувати як елементи найближчого контексту, адже вони не розширюють жоден конкретний компонент ФО, а впливають на її семантику в цілому.

Наступна аналізована ФО це *coś przyszło, wpadło komuś do głowy* зі значенням «комусь спала на думку якась ідея, хтось несподівано подумав про щось, чого раніше не враховував». Зі статистичних даних ФО (1000 контекстів) видно, що ця ФО надзвичайно поширена у польській мові, як у повсякденному спілкуванні, так і в літературі. Ця популярність пояснюється універсальністю

ситуацій, у яких людина переживає несподіване відкриття або придумує рішення: від побутових справ до складних аналітичних або художніх роздумів.

У контексті *...a z Sardynią nie wiadomo, bo jak tu jeszcze raz coś dziwnego przyjdzie do platynowej głowy..Czekał na lotnisku, na północy, mieszkał dokładnie po drugiej stronie...* (NKJP: Klimko Dobrzaniecki H., Kołysanka dla wisielca, 2007)

спостерігається приклад інновації-розширення ФО, де доданий компонент - прикметник *platynowa* іконує атрибутивну функцію, модифікуючи іменний компонент *głowy*. Метафоричне значення цього прикметника переносить увагу на героя, уявляючи його розум як благородний, рідкісний і цінний, здатний породжувати несподівані та цікаві ідеї. Таким чином, введення нового компоненту не лише розширює структуру ФО, а й збагачує її семантичне ядро, підсилюючи психологічну характеристику персонажа.

ФО реалізує базове значення «комусь спала на думку якась ідея», проте семантика конкретизується та поглиблюється за рахунок прикметникового розширення *obolałej*. Цей епітет уточнює фізичний стан голови героя, водночас посилюючи психологічний підтекст вислову та надаючи образу додатковий емоційний і ментальний відтінок виснаження. У наведеному контекст *...nad sprytem szczurów i nad losem ludzkim w ogólności. I wtedy przyszła mi do obolałej głowy myśl, że okolica mojego wiejskiego domku świetnie nadaje się na zanieistnienie...*(NKJP: Jastrun T., Rzeka podziemna, 2005) доданий компонент підкреслює, що ідея виникає у стані певного напруження чи стомлення, створюючи більш психологічно насичене відтворення внутрішнього стану персонажа.

З наступною ФО *gadające głowy* маємо наступний приклад інновації-розширення. В фрагменті: *...Jak prosto włączyć przycisk pilota żeby pooglądać obrazki i gadające ładne głowy. Poza tym im więcej państwa w życiu człowieka tym myślenie jest niepotrzebne...*(NKJP: Przemax i in., Samodzielne myślenie - dlaczego na wymarciu?, 2008) доповнюється у вигляді прикметника *ładne*. Це розширення несе в собі оцінно-емоційне забарвлення. Автор підкреслює, що увага глядачів

часто прикута не до суті дискусії, а до зовнішності учасників - їх привабливості. Таким чином, критика медіа стає більш помітною, програма сприймається як штучна та поверхнева, де зовнішній вигляд учасників часто важливіший за зміст.

У межах аналізу контекстів фразеологізму ФО *głowa domu, rodziny, rodu* спостерігається типове семантичне розширення. У тексті ... *Po jakimś jednak czasie zorientowałam się, że stałam się głową i szyją naszej rodziny. Rafał jakby się wycofał, schował za moimi plecami...*(NKJP: Nie chcę być żoną i głową rodziny, 2003) маємо розширення сталої ФО за допомогою двох елементів. Як вже знаємо, що базова ФО передає значення найважливішої особи, яка приймає рішення та має авторитет у сім'ї. Додавання виразу *szyją* метафорично підкреслює, що ця людина не тільки керує, а й фактично ніби тягне на собі усі практичні та організаційні справи родини, займається буденними справами і забезпечує реалізацію важливих рішень. Компонент *naszej* відсутній у нормативній ФО і вводить локалізаційний елемент, конкретизуючи належність та соціальний контекст: керівник відповідає саме за цю конкретну сім'ю, а не за родину взагалі. У сукупності ці розширення формують більш детальний і багатосаровий образ глави родини, поєднуючи функції центру прийняття рішень та організатора їхнього виконання.

У досліджуваному контексті з'являється подібне розширення стійкої ФО: ...*Rodzina „rodzi” mężczyznę jako męża i ojca, jak głowę i żywiciela rodziny. Te dwa określenia – głowa i żywiciel rodziny – wcale nie są przestarzałe...*(NKJP: Kłusek S. M. Urszula, Rodzinna rodzina, 2007) . В даному випадку автор не лише підтверджує базове значення , а й додає новий аспект - голова сім'ї одночасно виконує функцію «годувальника» (*żywiciel rodziny*), відповідального за матеріальне забезпечення та моральний стан членів родини. Таке розширення вводить додатковий соціально-функціональний компонент, що поглиблює семантичну структуру ФО, підкреслюючи її багатofункціональність і ролі, які

виходять за межі суто символічного авторитету, формуючи більш комплексний образ центральної постаті сім'ї.

Далі маємо не менш цікаву ФО *kłaść, wkładać, wbijać komuś coś do głowy, w głowę* зі значенням «намагатися щось комусь пояснити, переконати когось у чомусь». У контексті *...Trudno, najwyżej będziemy mieli więcej roboty. Jesteśmy od pilnowania porządku, nawet w burdelu powinien być porządek. Może trzeba to wbijać kijem do głów. Zero tolerancji, od samego początku...*(NKJP: Konatkowski T., Przystanek Śmierć, 2007) до складу вводиться додатковий інструментальний компонент *kijem*, що модифікує первісну образність вислову. Замість нейтрального або дидактичного змісту, який передбачає вербальний вплив на співрозмовника, виникає більш експресивний, навіть насильницький підтекст, що асоціюється з примусом і силовим «вбиванням» певної думки у свідомість людини. Таким чином, значення фразеологізму розширюється за рахунок підсилення метафоричної конкретизації, абстрактна дія пояснення чи переконання постає як фізичний акт тиску.

Наступний приклад маємо схожий до попереднього: *... Czy rzeczywiście nie ma innego wyjścia? Owszem jest, ale nie wolno wbijać na siłę wszystkim do głów owej jedynej właściwej, głęboko pojętej ekofilozofii, lecz pozostawić wybór im samym...*(NKJP: Przybylski M., WARTOŚCI NIEPEŁNE, 1990). Це розширення не змінює базового семантичного ядра ФО. Натомість додатковий елемент *na siłę* конкретизує спосіб дії, а процес аргументації інтерпретується як нав'язування, примус або інструментальна маніпуляція.

В контексті *...- To jest tutejszy minister? - spytał Tadek, zapytałem, coś odburknęła, nawet nie zrozumiałem co, zresztą kręciło mi się w otumanionej głowie...*(NKJP: Tomaszewska M., Urwany ślad, 2001) спостерігаємо розширення ФО *Kręci się komuś w głowie* через додавання виразу *w otumanionej*, що уточнює суб'єктивний стан персонажа. Базове значення «паморочиться в голові» тут збагачується конкретизацією внутрішнього стану, в голові героя не просто

паморочиться, а паморочиться власне в стані шоку. Це створює більш виразний образ його психологічного та емоційного переживання.

З ФО *mieć olej w głowie* вдалось виділити 25 контекстів з інновацією. Розширення відбувається за допомогою слів на позначення кількості. Для прикладу розглянемо 5 таких фрагментів:

1. *...Maurycy zakładał, że gdzieś tam, wśród czerwonych, musi być choćby jeden człowiek, który ma trochę oleju w głowie i posłucha rozsądnych argumentów. Znalazł takiego człowieka...* (NKJP: Kowalewska H., Tego lata, w Zawrociu, 1998);
2. *...można oczywiście dyskutować z "sancho pansa" towarzysza Sadurskiego, niejakim Kawalerem (on jeden z tego towarzystwa ma nieco oleju w głowie)...ale tak poza tym..* (NKJP: Blog Jakuba Kumocha – jakub-kumoch.salon24.pl,www.redakcja.pl);
3. *...Może się nawet osobiście zapisze. Bo to jednak jest coś i kto ma dość oleju w głowie ten to widzi. W każdym razie ja nie miałem żadnych trudności...*(NKJP: Skrzyposzek C., Wolna Trybuna, 1999);
4. *...już w dzieciństwie zadziwiał rodziców bystrością. Był obdarzony talentem pirotechnicznym, książki pochłaniał z ochotą, ale i ze zrozumieniem. Miał wystarczająco dużo oleju w głowie, by wgryźć się w Szekspira, i wystarczająco dużo odwagi, by oświadczyć, że to nudne...* (NKJP: Brzozowicz G., Łobodziński F., Sto płyt, które wstrząsnęły światem: kronika czasów popkultury, 2000);
5. *...wyraziła pierwszą wątpliwość – a poza tym, co z tego? Po prostu niektóre brzydkie i inne skrzywdzone mają tyle oleju w głowie, żeby się z tym pogodzić. Albo próbować rozwiązać swój problem w inny sposób...* (NKJP: Dunin K., Obciach, 1999).

Таке доповнення не змінює основного змісту вислову, але пом'якшує або підсилює оцінку розумових здібностей людини. Наприклад, вираз *ma trochę oleju w głowie* означає, що хтось має певну частку здорового глузду, тоді як *ma*

wystarczająco dużo oleju w głowie підкреслює високий рівень знань та практичного мислення.

Отже, розширення цієї ФО за допомогою кількісних слів дає можливість точніше передати міру розсудливості, а також варіювати емоційне забарвлення вислову від легкої іронії до серйозної позитивної оцінки.

Наступна ФО *Mieć mocną głowę* виступає прикладом інновації-розширення в текстах. У фрагменті *...to nie tam pojęcia. Miałem w życiu dwóch szefów, Mieczysława F. Rakowskiego i Janka Bijaka, naczelników redaktorów "Polityki", z których każdy ma bardzo mocną głowę. Ja sam mam głowę nietęgą, na szczęście zdaję sobie z tego sprawę i w życiu nie byłem pijany to nie tam pojęcia...* (NKJP: Passent D., Choroba dyplomatyczna, 2002) ФО уживається у своєму звичному значенні - «бути стійким до алкоголю», проте зазнає лексичного розширення завдяки додаванню споловосоуполучення *bardzo mocną*. Таке доповнення підсилює зміст вислову, акцентуючи на винятковій стійкості людини до алкоголю. Зміна не порушує семантичної цілісності, однак надає йому більшої виразності та оцінного відтінку.

У двох фрагментах ФО також уживається у своєму звичному значенні: *...Ciężko nie mogła przeżyć nowej znajomej. Dopiero po wypiciu entego piwa poszła spać. Gosia ma niezwykle mocną głowę - kilka lat temu na sylwestra sama widziałam, jak nie zmógł jej tuzin piw...* (NKJP: Okoniewska M., Mój świat jest kobietą. Dziennik lesbijki, 2004); *...Podobno prowadzi do tego bluesowe życie - w uroczy sposób zapomina teksty swoich własnych piosenek i ma niezwykle mocną głowę. Podczas pierwszego pobytu w naszym kraju Et nie sprzedawał płyt...* (NKJP: Włocławek: Dziś w T. B. King Blues Club wystąpi E. T. Tumason, 2010), однак розширюється за рахунок додавання прислівника *nierzwykłe*. Це слово підсилює характеристику, створюючи враження виняткової, майже надприродної здатності людини витримувати великі дози алкоголю.

Наступна аналізована ФО в корпусі це *Mieć źle w głowie* зі значенням «бути нерозважним, легковажним, несерйозним, безвідповідальним, мати дивні ідеї».

Серед контекстів маємо лише одне розширення. *...tyle razy spotykała sterczące nad wodą zabawne figury sanatoryjnych chorych, którzy obok gruźlicy mieli zapewne źle w głowie - bo mogli stać zupełnie nieruchomo przez całe godziny, nie wyciągając z wody żadnej zdobyczy...*(NKJP: Iwaszkiewicz J., Brzezina i inne opowiadania. Kochankowie, 2006). Слово *zapewne* (ймовірно), що виступає лексичним розширенням, вносить відтінок припущення та невизначеності. Такий елемент підкреслює суб'єктивну оцінку мовця, роблячи вислів менш категоричним і більш м'яким у тоні. Він дозволяє автору передати потенційну, а не абсолютну характеристику поведінки описаних осіб, що створює ефект обережності, психологічної тонкості та надає тексту більшої реалістичності та достовірності.

2.2.3 Заміна компонентів

Заміна компонента лексичного складу ФО – це процес, що передбачає цілеспрямовану зміну одного або кількох компонентів фразеологізму, які є його невід'ємною частиною, на інші слова чи вирази з метою створення нового смислу або комунікативного ефекту. Такий механізм трансформації дозволяє не лише модифікувати семантичне ядро ФО, а й розширювати її функціональні та стилістичні можливості у тексті. Під субституцією компонентів ФО розуміють структурно-семантичну трансформацію, яка полягає у заміні одного, кількох або всіх елементів фразеологізму функціонально схожими лексичними одиницями. Такий процес не тільки зберігає основне значення вислову, а й може створювати нові смислові та стилістичні відтінки, підвищуючи виразність та динаміку тексту⁵⁷.

Першим об'єктом нашого аналізу є ФО *głowa domu, rodziny, rodu*, що репрезентує значення «найважливіша особа в родині, яка має найбільший авторитет і приймає всі важливі рішення». У контексті *...Żeby tu dzieci w pracy nie przeszkadzały, w pisaniu. Helene w tym głowa, cały dom na niej. Organizacyjny*

⁵⁷ Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наукова думка, 1989. С.108-109

geniusz, kobieta do wszystkiego: przyjmowanie gości, konwersacja z nimi, gotowanie i obsługiwanie ich... (NKJP: Rudnicki J., *Mój Wehrmacht*, 2004). У цьому контексті ФО *głowa domu* виступає як концентрований образ керівника родини, тобто особи, яка не лише формально очолює домівку, а й фактично відповідає за всі ключові рішення та організацію побуту. Спостерігаємо заміну конкретного іменника займенниковим елементом. Замість очікуваних уточнень *domu, rodziny, rodu* з'являється форма *w tym*, яка виконує функцію відсилання до ширшого контексту, але при цьому зберігає базове значення фразеологізму. Такий прийом свідчить про гнучкість фразеологічної структури, адже ключовий складник *głowa* залишається незмінним і повністю утримує семантичне ядро - позначення особи, на якій зосереджено управління родинним життям. Заміна уточнювального компонента не порушує цілісності вислову, а лише адаптує його до конкретної текстової ситуації, дозволяючи авторові економніше й природніше включити фразеологізм у наратив.

Цю ж інновацію зустрічаємо серед контекстів NKJP з ФО *coś, ktoś (jest) na czyjejs głowie*. Це демонструє контекст ...Nikt nie wiedział, że była chora. Umarła na nic i nawet Krukowa nie potrafiła powiedzieć, co jej było. **Zostawiła mężowi na głowie** całe gospodarstwo i pięcioletnie bliźniaki... (NKJP: Kofta K., *Sezon na papierówki*, 2003). Спостерігаємо відхилення від типової моделі, оскільки замість усталеної дієслівної форми *jest* використано дієслово *zostawić*. Така заміна перетворює статичну конструкцію на динамічну, оскільки вводить компонент дії та передачі обов'язків. Унаслідок цього фразеологізм отримує розширене семантичне наповнення, він позначає не лише сам факт покладення відповідальності на когось, а й сам процес її передання. Це демонструє гнучкість ФО, здатної зберігати базове значення й водночас модифікуватися відповідно до комунікативних потреб мовця.

Також у 34 фрагментах з цією ФО маємо схожу заміну, особова форма дієслова *być* видозмінюється на *mieć*. До прикладу: ...*Kto by na to zwracał uwagę? Kto ma na to czas? My też mieliśmy ważniejsze sprawy na głowie. Trzeba było pochylić się i wyruszyć w pielgrzymkę po zakładach...* (NKJP: Olszewski M., *Chwalcie łąki*

umajone, 2005); ...*Zastanawiałem się, czego ja tu szukam? Coś ważnego miałem na głowie od samego rana. Co to takiego...* (NKJP: Krzysztóń J., Obłąd, 1983); ...*SZYMON No... nie wiem... Może po prostu miałeś inne sprawy na głowie?* *LUCJAN Masz rację...* (NKJP: Banek D., Samo życie Odcinek 272, 2002–2010); ...*Kilka dni... wiesz, jakoś nigdy nie liczyłam dokładnie. Jeżeli nie było czasu na jedzenie, to na ogół miałam ważniejsze sprawy na głowie, niż zapamiętywanie rekordów...*(NKJP: Szady A., Daleko od domu, 2005); ...*Trójmiasto wyjątkowo atrakcyjnym miejscem dla dziennikarzy. Tymczasem miałem na głowie ważniejsze sprawy. Wziąłem kluczyki od starej skody...* (NKJP: Tomaszewski M., UGI, 2006); ...*Zgodziłam się od razu, mimo że bałam się, jak sobie poradzę. Miałam przecież na głowie dom, Michała, Marysię...* (NKJP: Nurowska M., Listy miłości, 2008); ...*A kiedy? Przed pogrzebem nie zdążyłam, bo miałam na głowie pogrzeb. Nie poznałam pani od razu, bo teraz pani jest jeszcze grubsza niż na tym zdjęciu...* (NKJP: Mrożek S., Teatr 1 (Miłość na Krymie 1993, Wdowy 1992, Portret 1987, Kontrakt 1986), 1995); ...*Jak widać, Marek też dał się złapać na tę wędkę. – Miałem na głowie maturę, egzaminy na studia, ojca, który chciał mnie zabić...* (NKJP: Dunin K., Obciach, 1999); ...*One się jakoś dogadały, bo obie nerwowe. Była u niej trzy dni, w końcu pojechała. Jest tylko jedno "ale". Potem ja miałam na głowie tę siostrę, bardzo nerwową, w strasznym stanie. Było ciężko...* (NKJP: Nasiłowska A., Historie miłosne, 2009); ...*co prawda łagodził swoją obecnością mały Aleksander, ale chyba za bardzo oboje zastawiali się tym dzieckiem. My jednak mieliśmy na głowie własne sprawy, myśleliśmy głównie o sobie, rozważaliśmy wszystkie możliwe warianty...* (NKJP: Sekulski H., Przebitka, 2001) .

Аналіз вибраних фрагментів показує кілька важливих тенденцій, пов'язаних із уживанням модифікованої форми фразеологізму. Насамперед, незмінним залишається його семантичне ядро, конструкція й надалі означає наявність численних обов'язків, турбот або справ, які потребують часу, уваги та особистої залученості суб'єкта. Зміна дієслова *być* на *mieć* не порушує цього значення, але вводить іншу перспективу опису ситуації. У формі з *mieć* тягар

справ постає не як зовнішній стан, що «лежить» на людині, а як щось більш інтимне та суб'єктивно переживане, як власний, індивідуально відчутний обсяг турбот, які людина «носить із собою». Така граматична модифікація також впливає на стильове забарвлення вислову. Варіант із *mieć* виявляється суттєво продуктивнішим у розмовно-оповідних, динамічних контекстах, де важливе не лише позначення ситуації, а й передання особистого досвіду, емоційного навантаження та суб'єктивних акцентів. У цих випадках фразеологізм набуває більшої експресивності та природності, органічно вписуючись у структуру наративу. Таким чином, заміна дієслова не лише фіксує стилістичний зсув, а й демонструє здатність ФО адаптуватися до комунікативних потреб сучасного мовлення.

У наступному прикладі спостерігаємо трансформацію ФО *kłaść, wkładać komuś coś łopatą do głowy* через заміну компонента на дієслівний та інструментальний компонент *kłaść łopatą* замінюється на *wbijać kijem*, але ця заміна не руйнує початкового значення, лише видозмінює ФО, що є стилістичною модифікацією, створеною для посилення ефекту образності. Це показано в контексті *...Jesteśmy od pilnowania porządku, nawet w burdelu powinien być porządek. Może trzeba to wbijać kijem do głów. Zero tolerancji, od samego początku...*(NKJP: Konatkowski T., *Przystanek Śmierć*, 2007). У словниковому значенні ФО означає «пояснювати щось дуже просто, доступно і терпляче». Як вже зазначали, у модифікованому контексті цей базовий зміст зберігається, однак трансформація *wbijać kijem do głów* значно підсилює експресивність вислову. Заміна *kłaść łopatą* зрушує акцент із терплячого, спрощувального пояснення на радикалізований, майже насильницький спосіб донесення інформації чи норм поведінки. Завдяки цьому образ набуває жорсткішого, більш категоричного характеру, що відбиває прагнення мовця не просто щось роз'яснити, а буквально «втокти» ідеї всупереч небажанню адресата. Отже, трансформація виконує стилістичну функцію, вона не руйнує основної семантики, але істотно

посилює її інтенсивність і оцінний потенціал, розширюючи образне й емоційне поле ФО.

2.2.4. Фразеологічна контамінація

Контамінація - це трансформація ФО, яка полягає у схрещуванні в одному виразі двох (іноді й більшої кількості) фразеологізмів. При цьому деякі вихідні форми фразеологічних зворотів можуть цілком зберігати всі свої компоненти й структуру в модифікованій одиниці, приймаючи при цьому деякі елементи з іншої (інших) ФО, що підлягають контамінації.

У контекстах корпусу НКЖР з ФО *coś wpadło komuś do głowy* - «комусь спала на думку якась ідея, хтось несподівано подумав про щось, чого раніше не враховував» трапляється фразеологічна контамінація, тобто поєднання двох усталених сполучень, зумовлене їхньою семантичною спорідненістю. Це ілюструє такий контекст *...Dlatego autor raz porównuje swoje zbrodnie do czynu Raskolnikowa, uśmiercającego w "Zbrodni i karze" lichwiarke, kiedy indziej jego skojarzenia są jeszcze bardziej drastyczne: "Nagle, niczym piorun z jasnego nieba, wpadła mi do głowy myśl, że oto daję się fotografować zupełnie tak, jak to jest na zdjęciach z gett, gdzie nad dołem z trupami...* (НКЖР: Czubaj M., Kocia metafizyka, 2003). У наведеному уривку спостерігаємо поєднання двох ФО *coś wpadło komuś do głowy* та *coś spada na kogoś jak/niczym grom z jasnego nieba*. WSJP подає таке значення нової для нас ФО - «щось трапляється зненацька, викликаючи сильне здивування або шок». Завдяки цьому поєднанню з'являється новий образ: думка з'являється раптово і сильно впливає на людину, ніби приходить до неї зненацька, подібно до блискавки. Отже, тут зберігається основне значення базової ФО, але одночасно розширюється її семантичне поле, додаючи елемент інтенсивної емоційності та раптовості. Контамінація надає вислову більшої експресивності, підкреслюючи момент шоку, несподіваного усвідомлення.

Наступний приклад цієї інновації спостерігаємо з ФО *Coś stoi, jest postawione na głowie; coś stanęło na głowi*. В контексті *...No, talent! Czysty talent demagogiczny, i tak to wszystko potrafi postawić na głowie, że sam diabeł się nie rozezna, gdzie białe, a gdzie czarne, a jak już oszustwo i absurd są absolutnie nie do przyjęcia, to wtedy wytacza...* (NKJP: Вуйко М. М., Зłoty pociąg, 2006). У поєднанні з ФО *sam diabeł* виникає знову ж таки новий образ. Вислів *sam diabeł*, за даними WSJP, використовується для підкреслення переконання, що абсолютно ніхто не здатний виконати дію, виражену відповідним дієсловом (*używane dla podkreślenia przekonania, że absolutnie nikt nie jest w stanie zrobić tego, co wyraża następujący czasownik*). У наведеному прикладі це підкреслює, що ситуація настільки заплутана і абсурдна, що ніхто не зміг би розібратися у ній, навіть сам диявол. Тут ФО *sam diabeł* підсилює ефект хаотичності й неможливості впорядкувати події, поєднуючи абсурдність стану речей із неможливістю його контролю .

Далі зустрічаємо контамінацію в контексті з ФО *Głowa domu, rodziny, rodu* зі значенням «найважливіша особа в родині, яка має найбільший авторитет і приймає всі важливі рішення». Це демонструє нам наступний фрагмент *...Włożył ręce do kieszeni i kiwając się naprzód i w tył dodawał sentencjonalnie: - Nie jestem głową domu od parady. Wierzył w to zresztą bez najmniejszych wątpliwości. Włożył ręce do kieszeni i kiwając się naprzód i w tył dodawał sentencjonalnie: - Nie jestem głową domu od parady. Wierzył w to zresztą bez najmniejszych wątpliwości...* (NKJP: Dołęga-Mostowicz T., Świat pani Malinowskiej, 1989). Значення ФО *nie od parady*, як подає WSJP - «той, хто не є чимось лише зовні або для показу, а насправді є тим, ким або чим повинен бути, і виконує свою функцію так, як передбачено його призначенням» (*tak, że dzieje się to nie tylko dla pozorów lub ozdoby, ale dlatego, że są rzeczywiste i konkretne powody do tego, aby tak było*). Завдяки поєднанню двох ФО зображується, що голова родини не лише формально займає позицію авторитету, а й реально несе відповідальність і приймає рішення. Тобто ця контамінація підкреслює

серйозність, авторитет і практичну значущість ролі, роблячи вислів більш експресивним і смислово насиченим.

Продовжуючи наш аналіз цих інновацій, наступним прикладом є поєднання *kłaść, wkładać, wbijać komuś coś do głowy, w głowę* зі значенням «намагатися щось комусь пояснити, переконати когось у чомусь» та ФО *święta prawda*, значення якої за WSJP полягає в тому, що відправник, коментуючи попередню висловлену думку, підкреслює її правдивість і те, що добре, що вона була сказана (*nadawca komentując poprzedzającą wypowiedź mówi, że to, co zostało właśnie powiedziane, jest prawdą i że dobrze jest, że zostało to powiedziane*).

У нашому корпусі цей випадок проявляється в такому контексті: *...ale - w dziele wiary poniósł zupełne fiasko. Chociaż nauczył się ich języka i gorliwie kładł im święte prawdy do głowy, nie wzruszył ich, nie przekonał nikogo, oni woleli pozostać poganami...* (NKJP: Fiedler A., Madagaskar okrutny czarodziej, 1974). Тут спостерігається контамінація двох ФО, завдяки якій виникає яскравий образ активної передачі знань. Дія героя не обмежується простим поясненням, а стає спробою навчити істини, яку він вважає абсолютною. На відміну від випадків, де ФО *kłaść, wbijać komuś coś do głowy* набуває стилістично насильницького чи конфліктного відтінку (як у *wbijać kijem do głów*), тут контамінація з *święta prawda* акцентує не на примусі, а на внутрішній переконаності і важливості переданого знання, надаючи вислову експресивності через морально-ціннісний аспект дії мовця.

2.3. Висновки до Розділу 2

У другому розділі нашої роботи ми зосередились на аналізі ФО з соматичним компонентом "*głowa*". Нам вдалось дізнатись, що ФО з компонентом "*głowa*" утворюють широку семантичну групу, яка охоплює різні аспекти людського життя. Сюди ми заразовуємо: інтелект, емоційні стани людини, взаємолюдські відносини і тд.

У результаті опрацювання цих ФО, нам вдалось виокремити чотири основні семантичні групи: ФО на позначення інтелекту та розумових процесів – 39 ФО (27,2%), ФО на позначення рис людини, її впливу на інших та характеристики дій – 61 ФО (42,67%), ФО, що відображають соціальну роль, відповідальність і взаємовідносини в суспільстві – 35 ФО (24,5%), ФО на позначення смерті, загибелі, покарання чи жертвності – 8 ФО (5,6%)

На матеріалі корпусу НКРП простежено функціонування досліджуваних ФО у реальних контекстах. Використання ФО засвідчує їхню здатність актуалізувати ключові концепти, надавати висловлюванням експресивного забарвлення та образності, що узгоджується з когнітивно-семантичним підходом, у межах якого ФО розглядаються як носії комплексних ментальних образів і концептів. У комунікативному процесі вони виконують роль засобу передачі настрою мовця, акцентування певних аспектів мовлення та моделювання когнітивного сприйняття ситуації. Аналіз корпусу НКРП дозволяє виявити численні інновації у складі ФО, що свідчить про динамічний розвиток сучасної польської фразеології. Загалом опрцьовано 115 фразеологічних трансформацій, утворених на основі нормативних ФО з компонентом-соматизмом. Кількісно переважає розширення 61,8% , заміна компонента 32,1%, фразеологічна контамінація складає 3,5%, скорочення 2,6%.

Деякі ФО виявилися стабільними і не продемонстрували жодних інновацій у корпусі НКРП. Наприклад, ФО *mieć coś, kogoś z głowy*, що зустрічається 600 разів, відображає завершення певної справи або вирішення проблеми, сигналізуючи, що питання більше не потребує уваги, *coś wisi, zawisło komuś nad głową, nad czyjąś głową* зафіксовано 134 рази, вони позначають стан тривоги або наявність невирішеної проблеми, загрози чи обов'язку, який «нависає» над людиною, *czapki z głów!* фіксуємо у 120 текстах, використовується для вираження захоплення чи поваги до когось чи чогось, передаючи експресивне ставлення мовця, *dostać, oberwać po głowie* означає «зазнати покарання» і виступає як опис наслідків певних дій, зустрічаємо серед 86 текстів, ФО *życie, los nie głaszcze kogoś po głowie* зустрічалося рідко - у 3 текстах, і

використовується для передачі важкого, несприятливого перебігу життя або невдач людини.

Деякі ФО, такі як, *alkohol wywietrzył, wyszumiał komuś z głowy, mieć słabą głowę* у корпусі НКЖР не зафіксовані в жодному контексті, що свідчить про їхню відсутність у сучасній комунікації. Це вказує на рецесивний статус цих ФО, вони є архаїчними, рідко вживаними і обмеженими в сучасних комунікативних практиках, зберігаючись переважно як історична або культурна спадщина мови. На основі аналізу корпусу НКЖР ми спостерігали, що найчастіше ФО зазнають структурно-семантичних змін шляхом додавання нового компонента. Таке розширення дозволяє підвищити виразність і образність висловлювання, забезпечує мовну варіативність та креативність, а також сприяє адаптації фразеологізмів до сучасних комунікативних ситуацій, що свідчить про їхню стійкість і динамічний розвиток у польській мові.

ВИСНОВКИ

У цій роботі ми розглянули фразеологію як окремий розділ мовознавства, що досліджує стійкі словосполучення, їхню структуру, семантику та особливості функціонування в мовленні. Спираючись на праці українських і польських мовознавців (Л. Скрипник, В. Ужченка, О. Селіванової та ін.), ми з'ясували, що фразеологія - це мовознавча дисципліна, яка займається вивченням стійких фразеологічних зворотів та їхнього функціонального навантаження у мовленні. Спираючись на різні наукові інтерпретації, вдалося окреслити коло базових ознак ФО, це: семантична цілісність - що полягає в неподільності значення фразеологізму, відтворюваність - яка засвідчує усталений характер вживання таких одиниць. Структурною ознакою фразеологізмів виступає наявність не менш ніж двох повнозначних слів, що утворюють стійке словосполучення та забезпечують збереження його фіксованого значення. До кола ФО належать усі константні утворення, що закріплені у мовній пам'яті носіїв: від ідіом, семантично еквівалентних слову, до прислів'їв і крилатих висловів, які містять предикативну інформацію та відображають колективний досвід мовної спільноти. Розглянувши дослідження соматичної лексики, які проводили польські й українські мовознавці, варто зазначити, що функціонування соматизмів у мові відображає глибокий зв'язок між тілесним досвідом людини, її мисленням та культурними уявленнями. Соматичні фразеологізми формуються на основі універсальних знань про людське тіло, але водночас зберігають національно-культурну специфіку, що дозволяє розглядати їх як важливі засоби концептуалізації досвіду. Вони не лише передають фізичні та емоційні стани, а й фіксують стереотипи, оцінки та цінності, властиві певній мовній спільноті, що робить їх значущим матеріалом для вивчення мовної та когнітивної картини світу.

У другому розділі роботи було здійснено детальний аналіз фразеологізмів з соматичним компонентом "*głowa*", що дозволило з'ясувати їхню семантику та функціональність. Дослідження показало, що такі ФО формують широку й

багатошарову тематичну групу фразеологічних значень, яка охоплює сфери інтелекту й мислення, емоційних станів, людських рис і поведінки, соціальних взаємин, а також уявлень про смерть, покарання чи загрозу. Опрцювавши словники, нам вдалось виокремити 143 польські ФО з соматичним компонентом "*głowa*". На основі зібраного матеріалу було виокремлено чотири головні семантичні групи фразеологізмів: ФО на позначення інтелекту та розумових процесів – 39 ФО (27,2%), ФО на позначення рис людини, її впливу на інших та характеристики дій – 61 ФО (42,67%), ФО, що відображають соціальну роль, відповідальність і взаємовідносини в суспільстві – 35 ФО (24,5%), ФО на позначення смерті, загибелі, покарання чи жертвовності – 8 ФО (5,6%)

ФО, що позначають інтелект і розумові процеси людини, характеризують здатність об'єкта мислити, аналізувати і робити висновки. Вони відображають як розумові здібності, так і обмеження розуму, нерозсудливість або розсіяність. Ілюстративним прикладом цієї групи є ФО *ktoś ma głowę na karku*, що означає «розумний, хитрий, вміє справлятися з труднощами». ФО, що позначають риси людини, її вплив на інших та описують дії людини, показують емоційний стан, характер, поведінку і реакцію на обставини. Вони дозволяють передати як позитивні, так і негативні риси, включаючи імпульсивність, легковажність або вміння впливати на оточення. Одним із резпрезативних прикладів є ФО *stracić głowę dla kogoś*, що означає «раптово закохатися». ФО, які відображають соціальну роль, відповідальність і взаємини в суспільстві, характеризують статус, авторитет, обов'язки та взаємодію між людьми. Вони передають ієрархічні відносини, турботу, піклування та ризику у взаємодії. Наприклад, ФО *głowa domu* позначає «найважливішу особу в родині, яка приймає всі важливі рішення». ФО, що позначають смерть, загибель, покарання або жертвовність, відображають ризику, втрати та самопожертву. Вони показують, як людина може піддавати себе небезпеці або нести відповідальність за життя та долю інших. Ілюстративним прикладом є *przyplacić coś głową*, що означає «втратити життя через наслідки певних дій».

Проведений аналіз функціонування досліджуваних ФО у корпусі НКЖР засвідчив високу динаміку розвитку та значну варіативність цих одиниць у польському мовленні. Сукупність виявлених 115 випадків фразеологічних трансформацій дає підстави стверджувати, що найпродуктивнішим типом фразеологічних модифікацій є **розширення компонентного складу** (19 ФО, виявлених в 71 контексті = 61,8%). Меншою, хоча й показовою, є частка фразеологічних модифікацій, побудованих на **заміні компонентів ФО** (3 ФО, виявлених в 37 контекстах = 32,1%), тоді як такі фразеологічні модифікації, як **контамінація** (4 ФО, виявлених в 4 контекстах = 3,5%) та **скорочення** (2 ФО, виявлених в 3 контексті = 2,6%) мають статистично незначну представленість. Отримані результати підтверджують тенденцію до активної модифікації структури аналізованих ФО та засвідчують їхню здатність адаптуватися до потреб сучасного мовного вжитку. Водночас частина фразеологізмів демонструє стабільність форми та значення, це підтверджують одиниці *mieć coś z głowy* (зафіксовано в 600 контекстах), *czapki z głów!* (120 контекстів) чи *coś wisi nad głową* (134 контексти). Інші ж ФО *alkohol wywietrzał*, *wyszumiał komuś z głowy* та *mieć słabą głowę* мають знижену частотність вживання, притаманну рецесивним одиницям, оскільки не були зафіксовані в корпусі, що свідчить про їх архаїзацію та обмежене використання. Домінування інновацій шляхом розширення компонентного складу підтверджує активний розвиток сучасної польської фразеології та її здатність адаптуватися до актуальних комунікативних потреб. Застосування когнітивно-семантичного підходу дозволило розглядати соматичні ФО як концептуальні одиниці, у яких тілесні образи виступають засобом пізнання й категоризації світу. Саме через такі образи вербалізуються ключові концепти людського досвіду «розум», «почуття», «характер», що підтверджує тісний взаємозв'язок між мовою, мисленням та культурою.

Підсумовуючи результати проведених досліджень, варто зазначити, що аналіз ФО із соматичним компонентом "głowa" відкриває широкі перспективи для подальших наукових розвідок. Одним із наступних етапів може стати залучення

до аналізу інших 92 ФО із тим самим компонентом, які не потрапили до основної вибірки, що дозволить розширити семантичну типологію, поглибити когнітивно-образну характеристику та простежити закономірності їхнього функціонування у сучасній польській мові. Перспективним є також проведення зіставного лінгвокультурологічного аналізу ФО із соматичним компонентом "głowa" та опитувань серед носіїв мови щодо сприйняття ФО, частоти їх використання, розуміння значень та стилістичних конотацій. Це допоможе виявити подібності й відмінності у мовній свідомості, а також окреслити культурні й когнітивні моделі, закладені у соматичних фразеологізмах.

Список використаної літератури

1. Абабілова Н. М. Переклад фразеологічних одиниць з соматичним компонентом як перекладацька проблема. – Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки. – 2015.
2. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків, 1983.
3. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків : Вища школа, 1987
4. Архангельська А. М. Ономасіологічний аспект семантики фразеологічних одиниць з анатомічними компонентами в українській мові. Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Вип. 3. – Донецьк: ДонНУ, 2008.
5. Баллі Ш. *Traité de stylistique française*. – Heidelberg : C. Winter, 1909
6. Баран Я., Зимомря М. Теоретичні основи фразеології : навчальний посібник. - Ужгород : Ужгородський державний університет, 1999.
7. Бехта І. А. Структурно-семантичні типи фразеологізмів в англійськомовному художньому прозовому тексті: Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Т. 31(70), № 2(2). – 2020.
8. Білецький, А. Про мову і мовознавство : навч. посібник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів. – Київ: АртЕк, 1996.
9. Білоніженко В.М., Словник фразеологізмів української мови. – Київ:Наук.думка,2003.
10. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К. : Наукова думка, 1989.
11. Бортун К. Лексико-семантичні групи соматизмів у структурі фразеології : Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Філологія. – Вип. 4(14). – 2024.
12. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005.

13. Важеніна О., Куцева А. Фразеологізми з соматичним компонентом: семантичний та етнокультурологічний аспекти. – Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 28.
14. Весоловський О. Функціонування фразеологізмів з соматичним компонентом у німецькій мові: Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Філологія. – Вип. 4(9). – 2023.
15. Водяна Л. В. Символічне значення соматизмів у фразеологізмах латинської, німецької та української мов. – Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки». – 2022.
16. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К. : Вища школа, 1985.
17. Гуменюк І.І. Модифікації фразеологічних одиниць, семантичні та стилістичні особливості їх уживання. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. – 2020.
18. Дем'яненко Н. Б. Польські фразеологічні одиниці на позначення ментальних властивостей людини: структурно-семантична та формально-граматична характеристики : автореф. дис. канд. філол. Наук. – Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. – Київ, 2003.
19. Дерев'янка В. Індивідуально-авторські фразеологічні новоутворення у ЗМІ (на матеріалі чеської мови). – Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012.
20. Дільна Ю. М. Концепції фразеологічних інновацій у працях польських та східнослов'янських мовознавців: Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – № 40. – Ч. 2. – Львів, 2007.
21. Дяченко Н. М. Проблеми вивчення соматизмів. Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – Вип. 14.
22. Жарікова Ю. В. Когнітивна діяльність людини у фразеології румейської, новогрецької та української мов: Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – Випуск V. 2015.

- 23.Кевлюк, І. В., Структурно-семантична та етнокультурологічна характеристика соматизмів (на прикладі фразем із компонентом око). Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного університету, 2012.
- 24.Корунець І.В.Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. – Вінниця : Нова Книга, 2017.
- 25.Кравчук А. Лексикологія і культура польської мови: У 2 т. Т. 2: Культура мови: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Фірма „ІНКОС”. – 2011.
- 26.Купцова Т. А., Колієва І. А. Особливості перекладу англійських фразеологізмів. Актуальні питання гуманітарних наук. – Вип. 69. Том 2. – Дрогобич, 2023.
- 27.Мицан Д. М. Фразеологізми з компонентом ребро у польській та українській мовах .Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія : Філологічна, 2014.
- 28.Мойсеєнко Л. Соматизми в українській, німецькій та польській мовах із компонентом найменування «частина тіла людини». Київські полоністичні студії. – Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015.
- 29.Патен І. Соматичний компонент у складі фразеологічних одиниць із значенням переміщення (на матеріалі української, польської та англійської мов). Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія. Вип. 36.
- 30.Приходько І. М. Соматична лексика: межі поняття та спроба класифікації. – Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.
- 31.Решетова О. Г. Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом у мовній картині світу. – Нова філологія. 20 № 65.
- 32.Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти): монографія. – Черкаси : Брама-Україна, 2004.
- 33.Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2012.

- 34.Скрипник І. Ю. Соматичні фразеологічні одиниці із значенням інтерперсональних відносин: структурно-семантичні та функціональні характеристики: дис. канд. філол. наук. – Львів. – 2009.
- 35.Скрипник Л.Г., Фразеологія української мови :монографія. – Київ:Наук.думка, 1973.
- 36.Словники України [інтегрована лексикографічна система, версія 3.2] / Фразеологічний словник // Український мовно-інформаційний фонд НАН України / [В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко, О. М. Костишин, К. М. Якименко]. – Київ : Довіра, 2008.
- 37.Сучасний лінгвістичний словник, А. Загнітко. – Вінниця : Твори. – 2020.
- 38.Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : посібник. – Луганськ, 2005.
- 39.Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Освіта,1998.
- 40.Хмара В.В. Особливості семантики фразеологічних одиниць з соматичним компонентом волосся в східнослов'янських та західногерманських мовах: зіставний аспект.– К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015.
- 41.Чаєнкова О. Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом голова. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. – Київ: Гельветика, 2020. Т. 31 (70). No 2. Ч. 3.
- 42.Щербачук Л. Ф. Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів Олесья Гончара) : автореф. дис. канд. філол. наук. – Дніпро, 2000.
43. Bąba S. Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny. – Poznań, 1989.
44. Bąba S., Liberek J., Mały słownik frazeologiczny współczesnego języka polskiego. –Warszawa-Kraków, 2003
45. Buttler D., Rozwój semantyczny wyrazów polskich. – Warszawa, 1978.

46. Filar D. Językowy obraz kontaktu człowieka ze światem we współczesnej polszczyźnie nazwy somatyczne w językowej konwencji. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, 1999.
47. Filar D., Głaz A. Obraz ręki w języku polskim i angielskim. Językowa kategoryzacja świata. – 1996.
48. Fliciński P., Innowacje frazeologiczne w świetle danych korpusowych. – Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza t. 18 (38), z. 2.
49. Głowińska K. Popularny słownik frazeologiczny / Red. nauk. prof. Tadeusz Piotrowski. – Warszawa : Wilga, 2001.
50. Krawczyk-Tyrpa A., Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. – Wrocław, 1987.
51. Lewicki A.M. Składnia związków frazeologicznych "Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego", 1986.
52. Lidzba A. Językowy obraz świata na przykładzie niemieckich i polskich związków frazeologicznych z komponentem Hand/ręka. Linguistische Treffen in Wrocław. №19. – 2021.
53. Michow E.: Polskie i bułgarskie frazeologizmy somatyczne zawierające komponent krew. – „Kieleckie Studia Filologiczne”, 1992.
54. Muldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / P. Muldner-Nieckowski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005.
55. Skorupka S. Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych. – „Prace Filologiczne”, 1969.
56. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: W 2 t. – Warszawa, 1974

Список використаних джерел

1. A.Kubiak- Sokół. Słownik frazeologiczny.- Warszawa,2008..
2. *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.). 2012. Wydawnictwo PWN.
3. Wielki słownik języka polskiego PAN/ Pod red. P. Żmigrodzkiego.
4. Słownik języka polskiego PWN // <https://sjp.pwn.pl/>

RÉSUMÉ

W pracy magisterskiej skoncentrowaliśmy się na analizie polskich frazeologizmów z komponentem somatycznym "głowa", uwzględniając ich strukturę, semantykę oraz funkcjonowanie we współczesnym języku polskim. W pierwszej części omówiliśmy podstawy frazeologii jako działu językoznawstwa zajmującego się badaniem stałych połączeń wyrazowych, ich znaczeń oraz cech. Odwołując się do prac polskich i ukraińskich badaczy, rozpatrywaliśmy najważniejsze właściwości jednostek frazeologicznych, między innymi ich semantyczną niepodzielność, odtwarzalność oraz stabilną strukturę opartą na co najmniej dwóch pełnoznaczących komponentach. Szczególną uwagę poświęciliśmy somatyzmom, które ze względu na swoje zakorzenienie w doświadczeniu cielesnym człowieka stanowią ważne narzędzie konceptualizacji rzeczywistości i odzwierciedlają kulturowy obraz człowieka obecny w języku.

W części praktycznej dokonaliśmy analizy 143 polskich frazeologizmów z komponentem "głowa", wykorzystując materiał słownikowy oraz dane z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP). Zebrane jednostki podzieliliśmy na cztery główne grupy semantyczne, obejmujące frazeologizmy odnoszące się do inteligencji i procesów myślowych, cech i zachowań człowieka, relacji społecznych i odpowiedzialności, a także śmierci, zagrożenia i kary. Analiza korpusowa pozwoliła zaobserwować zarówno stabilne funkcjonowanie części frazeologizmów, jak i liczne procesy innowacyjne. Na podstawie materiału NKJP odnotowaliśmy 115 przykładów innowacji frazeologicznych, wśród których dominowała innowacja rozwijająca. Jednocześnie niektóre jednostki nie wystąpiły w kontekstach, co wskazuje na ich stopniową archaizację.

Przeprowadzone badania potwierdziły, że frazeologizmy z komponentem "głowa" pełnią ważną funkcję w systemie języka, odzwierciedlając złożone procesy myślowe, emocjonalne i społeczne. Analiza wykazała również ścisły związek między językiem, poznaniem a kulturą, co czyni somatyczne frazeologizmy wartościowym materiałem do dalszych badań. Uważamy, że nasza praca ma perspektywę rozwojową, ponieważ wiele zagadnień wymaga pogłębienia. W przyszłości możliwe jest rozszerzenie

analizy o pozostałe 92 frazeologizmy z tym samym komponentem, a także przeprowadzenie badań porównawczych oraz analiz językowo-kulturowych, które pozwolą lepiej zrozumieć miejsce somatyzmów w polskiej świadomości językowej i ich rolę w kształtowaniu obrazu świata.

ДОДАТКИ

ФО на позначення інтелекту та розумових процесів людини:

1. *Bez głowy* - 1) «необдуманно, нерозважно, погано»; 2) «про людину: бездумна, нерозумна, розсіяна»
2. *Coś przebiegło, przeleciało, przemknęło, przeszło komuś przez głowę; jakaś myśl przebiegła, przemknęła, przeleciała, przeszła komuś przez głowę* - «комусь щось спало на думку на коротку мить»
3. *Ani przez myśl, przez głowę coś komuś nie przeszło* - «хтось ні на мить про щось не подумав»
4. *Tępa głowa* - «про людину нерозумну, нездатну, обмежену»
5. *Ktoś ma głowę sześć na dziewięć* - «хтось розумний, кмітливий і вміє впоратися в складній ситуації»
6. *Z głową* - 1) «розумно, раціонально, обдуманно»; 2) «про людину: здібний, розумний, хороший у своїй справі»
7. *Mieć siano w głowie* - «бути легковажним, несерйозним»
8. *Rozjaśniło się komuś w głowie* - «хтось почав щось усвідомлювати, розуміти»
9. *Głowa do pozłoty* - «про когось не дуже розумного, бездумного»
10. *Sieczka w głowie* - «відсутність логічного мислення»
11. *Coś nie idzie do głowy komuś* - «хтось має труднощі з навчанням або розумінням чогось»
12. *Mieć dobrze poukładane w głowie; mieć olej w głowie* - «бути розумним, мудрим, розсудливим»
13. *Barania, kapuściana, ośla, pusta głowa* - «про людину обмежену розумово, бездумну, легковажну, тупу»
14. *W tyle głowy* - «підсвідомо пам'ятаючи або думаючи про щось»
15. *Brak komuś piątej kleпки (w głowie)* - «хтось недоумкуватий, дурний»
16. *Ktoś ładuje coś do głowy* - «хтось вчиться чогось»
17. *Pomieszało się w głowie komuś* - «хтось зійшов з розуму»
18. *Mieć wszystkie kleпки (w głowie)* - «бути розсудливим, мислити здорово»
19. *Tęga, otwarta, mądra głowa* - 1) «кмітливість, інтелект, видатні здібності»; 2) «з повагою про розумну, інтелігентну людину»
20. *Mieć głowę na karku; mieć głowę* - «бути розумним, хитрим, вміти справлятися з труднощами»
21. *Wbić coś sobie do głowy, w głowę* - «закарбувати щось у пам'яті, запам'ятати, вивчити»
22. *Coś wchodzi komuś do głowy* - «хтось щось засвоює, запам'ятовує»
23. *Łamać sobie głowę (nad czymś)* - «дуже інтенсивно думати про щось, турбуватися, намагатися вирішити проблему або знайти вихід із складної ситуації»
24. *Stracić głowę* - «під впливом емоцій втратити здатність спокійно мислити, перестати контролювати себе»

25. *Iść, pójść, sięgnąć, pot skoczyć po rozum do głowy* - «після роздумів знайти рішення, вийти зі складної ситуації»
26. *Coś chodzi, snuje się komuś po głowie* - «щось спадає комусь на думку, непокоїть думки; хтось має якусь ідею»
27. *Miesza się, mąci się, gmatwa się, płacze się komuś w głowie* - «хтось втрачає здатність логічно мислити, думати, запам'ятовувати»
28. *Mieć wolną głowę* - «бути вільним від клопотів, не думати про складні проблеми»
29. *Coś strzeliło komuś do głowy* - «хтось раптово придумав дивну або незвичну ідею»
30. *Komuś huczy w głowie* - 1) «хтось не може ясно мислити через надлишок думок, вражень тощо»; 2) «у когось болить голова»
31. *Coś przyszło, wpadło komuś do głowy* - «комусь спала на думку якась ідея, хтось несподівано подумав про щось, чого раніше не враховував»
32. *Kłaść, wkładać komuś coś łopatą do głowy* - «пояснювати щось дуже просто, доступно і терпляче»
33. *Nie mieć rozumu (w głowie)* - «бути дурним»
34. *Ruszyć głową, rozumem* - «поміркувати над чимось, задуматися»
35. *Senatorska głowa* - «про людину мудру, розумну»
36. *Coś się komuś kręci, pokręciło, przedstawiało w głowie* - «хтось щось переплутав, сплутав, змішав»
37. *Coś stoi, jest postawione na głowie; coś stanęło na głowie* - «щось відбувається всупереч ustalеним нормам, перебуває у неправильному, неприродному стані»
38. *Coś komuś wywietrzało z głowy* - 1) «хтось перестав про щось думати, покинув давні плани, задуми, ідеї»; 2) «хтось забув якусь інформацію»
39. *Mieć coś w głowie* - «щось добре знати, володіти знаннями»

ФО на позначення рис людини, її впливу на інших та характеристики дій:

1. *(Chodzić) z głową w chmurach* - «бути мрійником, фантазувати»
2. *Ciosać komuś kółki na głowie* - «постійні комусь дорікати, морально виснажувати когось»
3. *Mieć mocną głowę* - «бути стійким до алкоголю»
4. *Ktoś ma oczy dookoła głowy / Ktoś ma oczy z tyłu głowy* - «хтось дуже уважний і пильний, помічає все, що має помітити»
5. *Ktoś wylał kubek zimnej wody na głowę* - «хтось позбавив когось ілюзій і ослабив чийсь запал»
6. *Coś komuś wyleciało, wypadło, wyszło z głowy* - «хтось про щось забув»
7. *Mieć coś z głową* - «бути ненормальним, психічно неповносправним»
8. *Nieść, nosić głowę dumnie, prosto, wysoko itp* - 1) «йти, тримаючи спину прямо, не нахиляючи голови, зазвичай проявляючи гордість або впевненість у собі»; 2) «бути гордим, впевненим у собі»
9. *Mieć głowę do czegoś* - «мати здібності до чогось, добре з цим справлятися»

10. *Czapki z głów!* - «вираз захоплення кимось або чимось»
11. *Świat wali się na głowę komuś* - «в житті когось відбуваються різкі та несприятливі зміни»
12. *Złapać się, łapać się, chwycić się za głowę* - «виявляти сильні емоції»
13. *Gorąca głowa* - «людина імпульсивна, поривчаста, запальна, легко захоплюється»
14. *Korona z głowy nie spada komuś* - «те, що хтось робить, не шкодить його гідності»
15. *Alkohol, wino, piwo szumi komuś w głowie* - «бути сп'янілим від алкоголю, вина чи пива»
16. *Pęka, puchnie komuś głowa (od czegoś)* - 1) «у когось сильний головний біль»; 2) «хтось має багато клопотів, турбот»
17. *Stawać na głowie* - 1) «робити все можливе, докладати максимум зусиль»; 2) «бешкетувати, поводитися комічно»
18. *Mieć spokojną głowę* - «не мати причин для занепокоєння»
19. *Chować głowę w piasek* - «вдавати, що не розумієш, не знаєш, не помічаєш; ухилятися від дій чи рішень, злякатися чогось»
20. *Rwać, wyrwać, drzeć (sobie) włosy z głowy* - «бути в сильному розпачі, іноді супроводжуючи це жестом, що імітує виривання собі волосся»
21. *Krew uderzyła komuś do głowy* - «хтось втратив контроль над собою, дуже емоційно зреагував»
22. *Z podniesioną głową* - «гордо, гідно, відкрито, не соромитися»
23. *Stracić głowę dla kogoś* - «раптово закохатися в когось, піддатися чиємусь чару»
24. *Suszyć komuś głowę (o coś)* - «наполегливо, докучливо просити або докоряти; набридати повторними проханнями»
25. *Kurzy się komuś z czupryny, z głowy* - «хтось одурманений алкоголем»
26. *Alkohol wywietrzył, wyszumiał komuś z głowy* - «хтось протверезів, перестав бути п'яним»
27. *Alkohol (wino, wódka itp.) idzie, poszedł, uderza, uderzył komuś do głowy* - «алкоголь починає або почав діяти на когось, викликає або викликав запаморочення, труднощі при ходьбі; хтось п'яний»
28. *Coś idzie do głowy* - «щось викликає стан алкогольного сп'яніння»
29. *Jak oka w głowie* - «дуже дбайливо і уважно»
30. *Przewróciło się, przewracało się komuś w głowie; ktoś ma przewrócone, przewracane w głowie* - «хтось набрав надмірної впевненості в собі, став зарозумілим, пихатим»
31. *Mieć źle, niedobrze (poukładane) w głowie; mieć nie (wszystko) po kolei w głowie; mieć poprzestawiane w głowie; mieć zielono, pstro, pusto, fiu-bzdziu w głowie* - «бути нерозважним, легковажним, несерйозним, безвідповідальним, мати дивні ідеї»
32. *Głowa się komuś kiwa* - «хтось сонний, дрімає, починає засинати»
33. *Nie mieć głowy (do czegoś)* - «не мати можливості приділити час або увагу чомусь»

34. *Mieć słabą głowę* - «бути чутливим до дії алкоголю»
35. *Bić, pobić kogoś, coś na głowę* - 1) «значно перевершувати когось або щось у чомусь, мати перевагу»; 2) «перемагати когось у змаганні чи боротьбі, завдавати нищівної поразки»
36. *Kręcić, pokręcić głową* - «хитати головою з боку в бік, зазвичай як знак заперечення або подиву»
37. *Coś uderzyło komuś do głowy* - 1) «хтось став зарозумілим, надто самовпевненим»; 2) «щось викликає у когось збудження, загалом жвавість та обмеження здатності до логічного мислення»
38. *Posypać (sobie) głowę popiołem* - «публічно визнати провину і проявити жалість, каяття»
39. *Wariat z mokrą głową* - «жартівливе позначення людини не надто врівноваженої»
40. *Kto nie ma w głowie, ten ma w nogach* - «так говорять, коли доводиться повертатися, бо щось забули»
41. *Ktoś zmył głowę komuś* - «хтось дуже суворо когось відчитав»
42. *Woda sodowa uderzyła komuś do głowy* - «успіх або підвищення зіпсували людину, вона стала пихатою, самовпевненою»
43. *Mieć otwartą głowę* - «бути готовим, схильним приймати нові знання, ідеї тощо; охоче вчитися»
44. *Coś jeży włosy na głowie* - «щось викликає у когось страх або сильне здивування»
45. *Żarty komuś w głowie* - «хтось любить жартувати»
46. *Że/to głowa mała / Że głowa boli* - «використовується для підкреслення складності або надмірної інтенсивності якихось дій чи явищ»
47. *Robić coś ponad czyjąś głową (czyimiś głowami)* - «робити щось без погодження з кимось, таємно, без чийогось відома»
48. *Skrobać się, drapać się w głowę, po głowie* - «бути збентеженим, не знати, що робити, розмірковувати над чимось (зазвичай дряпаючи голову)»
49. *Od stóp do głów; od czubka głowy do pięt; po czubek głowy* - «повністю, цілком, вся постать від голови до ніг»
50. *Podnieść głowę* - 1) «набути сміливості, відчутти впевненість»; 2) «повстати, перестати бути покірним»
51. *Kręci się, zakręciło się, szumi, zaszumiało, wiruje, zawirowało komuś w głowie* - 1) «у когось паморочиться в голові»; 2) «хтось приголомшений надлишком вражень»
52. *Włosy stają dęba na głowie* - «те, про що йдеться, лякає та дивує»
53. *Coś się (komuś) w głowie nie mieści, nie może pomieścić* - «щось важко зрозуміти або повірити; щось здається неможливим»
54. *Dostać obuchem w głowę* - «бути здивованим або приголомшеним раптовою новиною чи несподіваною подією»
55. *Coś komuś nie w głowie; komuś ani w głowie; komuś ani w głowie (nie) powstało, (nie) postoji* - «хтось зовсім про щось не думає, не цікавиться чимось, не прагне чогось»

56. *Marzenie ściętej głowy* - «бажання, шанси на здійснення якого дуже малі або взагалі немає»
57. *Dać sobie odciąć głowę za coś* - «запевнити себе у чомусь; бути впевненим у чомусь»
58. *Ktoś upadł na głowę* - «виражає здивування або подив через те, що було сказано чи зроблено, та переконання, що ніхто, хто мислить як інші і правильно аналізує реальність, так не вчинив би»
59. *Puknąć się, popukać się, stuknąć się, postukać się (palcem), uderzyć się, palnąć się w głowę* - 1) «вказати (часто жестом постукування пальцем по лобі, голові), що хтось говорить або робить дурниці»; 2) «різко відреагувати на якусь нісенітницю, дурницю»
60. *Potrącić głowę* - 1) «про багатьох людей: не знати, що робити, втратити контроль над ситуацією, піддатися паніці»; 2) «про багатьох людей: піддатися красі когось, закохатися раптово»
61. *Bić, tłuc, walić głowę w mur, w ścianę, o mur, o ścianę* - «боротися з непереборними труднощами»

ФО на позначення ролі, відповідальності та взаємовідносин у соціумі:

1. *Koronowana głowa* - «володар, монарх, король або королева»
2. *Łowca głów* - «особа, що працює у кадровому консалтингу, займається пошуком спеціалістів у певній галузі та їхнім працевлаштуванням»
3. *Być (czyimś) oczkiem w głowie* - «бути улюбленцем когось, об'єктом чийогось піклування та уваги»
4. *Niech cię (go, was itp) o to głowa nie boli* - «вираз, який звільняє співрозмовника від відповідальності за щось; комусь не потрібно про щось турбуватися»
5. *Lecą głowy; poleciały głowy; pospadały głowy* - «особи на важливих посадах звільнені через недбалості або порушення»
6. *Dać głowę* - «запевнити в чомусь, бути в чомусь упевненим; гарантувати, ручатися»
7. *Chylić głowę przed kimś, przed czymś* - «виявляти комусь свою пошану, повагу, визнання, захоплення»
8. *Przerastać, przewyższać kogoś o głowę* - «перевершувати когось у чомусь, бути значно кращим у певній сфері»
9. *Stać, sterczeć komuś nad głową* - «обтяжувати когось, заважати своєю нав'язливою присутністю»
10. *Truć (komuś) głowę* - «надокучати комусь, постійно говорити про щось, нав'язливо відволікати увагу»
11. *Ktoś kładzie głowę pod topór / Ktoś daje głowę pod topór* - «хтось наражається на ризик»
12. *Ryba psuje się od głowy* - «зіпсованість керівництва призводить до деморалізації та занепаду установи»
13. *Ktoś kładzie głowę pod ewangelię* - «хтось непотрібно наражається на ризик»

14. *Ściągnąć komuś kogoś na głowę* - «спричинити небажане прибуття когось»
15. *Gadające głowy* - «телевізійна програма, що показує дискусію між людьми у студії без використання інших засобів подачі матеріалу»
16. *Ktoś wchodzi na głowę komuś / Ktoś włazi na głowę komuś* - «хтось користується надмірною свободою і не зважає на думку зазначеної особи»
17. *Ktoś / Coś zwala się na głowę komuś / Ktoś / Coś spada na głowę komuś* - «небажаний хтось або щось з'являється несподівано і спричиняє комусь клопіт»
18. *Ktoś / coś bije na / o głowę kogoś / coś* - «хтось або щось значно перевершує когось або щось за певним показником»
19. *Głowa domu, rodziny, rodu* - «найважливіша особа в родині, яка має найбільший авторитет і приймає всі важливі рішення»
20. *Jeździć, chodzić komuś po głowie; wejść, wleźć, wsiąść komuś na głowę* - «хтось постійно критикує іншого і ставиться до нього без поваги»
21. *Nakładać coś komuś do głowy* - «пояснити щось комусь, переконати, навчити чомусь (зазвичай через часте повторення)»
22. *Urwać komuś głowę* - «сильно насварити когось»
23. *Kiwać, pokiwać głową nad kimś, nad czymś* - «жаліти когось, співчувати, сумувати через когось або щось»
24. *Ściągnąć gromy na kogoś, na czyjąś głowę* - «піддати когось чиємусь роздратуванню»
25. *Od przybytku głowa nie boli* - «надмір чогось не повинен бути причиною для занепокоєння»
26. *Kłaść, wkładać, wbijać komuś coś do głowy, w głowę* - «намагатися щось комусь пояснити, переконати когось у чомусь»
27. *Nie mieć gdzie głowy przytulić, schronić, skłonić* - «не мати де знайти притулку або житла»
28. *Moja (twoja, jego itp) w tym głowa* - «вираз, що означає, що хтось бере відповідальність за щось»
29. *Mieszać komuś w głowie* - «вносити плутанину, хаос у чиїсь думки, переконання, судження»
30. *Mieć coś, kogoś z głowy* - «впоратися з якоюсь проблемою або складною справою»
31. *Coś, ktoś (jest) na czyjejs głowie* - «хтось відповідає за щось і повинен цим займатися»
32. *Z głowy!* - «щось завершено, про це більше не потрібно турбуватися»
33. *Mieć głowę zajęta, zaprzątnięta kimś, czymś; nabić, suszyć, zaprzątnać sobie kimś, czymś głowę* - «переживати через когось чи щось, постійно про когось або щось думати»
34. *Gromy, wyzwiska itp posypały się, poleciały, spadły komuś na głowę, na czyjąś głowę* - «хтось був різко розкритикований, насварений, ображений»
35. *Coś wisi, zawisło komuś nad głową, nad czyjąś głową* - 1) «хтось має щось невирішене, якесь завдання чи обов'язок»; 2) «щось комусь загрожує»

ФО на позначення смерті чи загибелі, жертвності, покарання:

1. *Dać sobie głowę* - 1) «ручатися за когось, за щось»; 2) «бути готовим до найбільших жертв заради когось або чогось»
2. *Życie, los nie gładzi kogoś po głowie* - «комусь погано ведеться, хтось має тяжке життя»
3. *Dostać, oberwać po głowie* - «зазнати покарання»
4. *Ukręcić komuś głowę* - «вбити когось»
5. *Ktoś uniósł głowę z czegoś; Ktoś uniósł cało głowę* - «хтось пережив ситуацію, що загрожувала життю»
6. *Przypłacić coś, zapłacić za coś głową* - «втратити життя, зазнавши наслідків чогось»
7. *Skrócić kogoś o głowę* - «відрубати комусь голову, вбити»
8. *Nadstawiać, nastawiać głowę (głowy)* - «піддавати себе небезпеці; ризикувати, жертвувати»